

Historijska traganja

Historical Searches

INSTITUT ZA ISTORIJU • **Br. 9**, 1-172, Sarajevo 2012.

INSTITUTE FOR HISTORY • **No 9**, 1-172, Sarajevo 2012

Historijska traganja · Historical Searches

Izdavač · Publisher

INSTITUT ZA ISTORIJU, Sarajevo, Bosna i Hercegovina
INSTITUTE FOR HISTORY, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

Međunarodna redakcija · International Editorial Board

DAMIR AGIČIĆ, Filozofski fakultet, Zagreb / Faculty of Philosophy, Zagreb
ALEŠ GABRIČ, Inštitut za novije zgodovino, Ljubljana / Institute for Recent History, Ljubljana
ADNAN VELAGIĆ, Fakultet humanističkih nauka, Mostar / The Faculty of Humanities, Mostar
RADMILA RADIĆ, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd / Institute of Recent History of Serbia, Beograd
SERGEY ROMANENKO, Institute of Economy – Russian Academy of Sciences, Moscow, Russia
ENES PELIDIJA, Filozofski fakultet, Sarajevo / Faculty of Philosophy, Sarajevo

Glavni i odgovorni urednik · Editor-in-chief

VERA KATZ, Institut za istoriju, Sarajevo / Institute for History, Sarajevo
katz.vera@gmail.com

Sekretar · Secretary

AIDA LIČINA, Institut za istoriju, Sarajevo / Institute for History, Sarajevo
licinaida@gmail.com

Časopis izlazi dva puta godišnje / This is semi-annual magazine

Rukopisi se šalju na adresu Instituta za istoriju
Manuscripts to be sent to the Institute for History
(sa naznakom) za časopis *HISTORIJSKA TRAGANJA* / indicating that it is
for *HISTORICAL SEARCHES*
71000 SARAJEVO, Alipašina 9
Bosna i Hercegovina

telefon/faks/phone/fax: 033/ 209-364 033/ 217-263
<http://www.iis.unsa.ba>
e-mail: nauka@bih.net.ba

Rukopisi se ne vraćaju / Manuscripts will not be returned to their authors

Uredništvo ne odgovara za navode i gledišta iznesena u pojedinim priložima.
The Editorial board is not to be held responsible for the assertions and views presented in the contributions it publishes.

Prijava o izdavanju časopisa *Historijska traganja* ubilježena je u Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci Bosne i Hercegovine
Application for the publishing of *Historical searches* has been registered at: National and University Library of Bosnia and Herzegovina

UDK 355.292.91 (497.6 Sarajevo) "1992/1995"
Izvorni naučni rad

ZLOČINI NAD CIVILIMA U SARAJEVSKOM NASELJU DOBRINJA¹

Merisa Karović

Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava
Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, Bosna i Hercegovina



U članku su obrađeni zločini nad civilima u sarajevskom naselju Dobrinja tokom četvorogodišnje opsade i kontinuiranog granatiranja stanovništva ovog naselja koje je bilo iscrpljivano glađu, žeđu i strahom. Prema dosadašnjim podacima, u ovom sarajevskom naselju ubijeno je 508 civila, a ranjeno mnogo više. Autorica je obradila zločine nad civilima počinjene u okupiranim dijelovima Dobrinje (Aerodromskom naselju, Dobrinji IV i dijelu Dobrinje I), kao i u dijelovima naselja koji su

¹ Dio ovog istraživanja predstavlja prerađenu verziju seminarskog rada "Masovna ubistva civila u sarajevskom naselju Dobrinja 1992–1995.", odbranjenog na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, na postdiplomskom studiju u mentorstvu prof. dr. Husnije Kamberovića. (Prva tri poglavlja su proširena, dok su ostala poglavlja reducirana.)

Veliku zahvalnost dugujem mentoru prof. dr. Husniji Kamberoviću, direktoru Instituta za istoriju, prof. dr. Smailu Čekiću, direktoru Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, dr. Veri Katz, mr. Mesudu Šadinliji, mr. Enisu Omeroviću, mr. Mel-dijani Arnaut-Haseljić, mr. Sabini Veladžić, mr. Elmedini Kapidžija-Duranović, gospodinu Fuadu Jašareviću, gospođi Sadžidi Džuvić, gospođi Samiji Rizvanović, saradnicima navedenih Instituta, koji su svojim konstruktivnim savjetima i sugestijama, kao i pomoći u prikupljanju relevantnih izvora doprinijeli da rad bude što kvalitetniji. Također, zahvalnost dugujem Općini Novi Grad Sarajevo, gospodinu Želimiru Laliću, gospođi Radi Lukić, gospođi Raziji Hamzić, i gospođi Enisi Kurčehajić na ustupljenoj dokumentaciji koja se odnosi na žrtve spomenute u radu, kao i gospodinu Smailu Vesniću, gospođi Aidi Musić i gospođi Emili Čatić na svesrdnoj podršci prilikom istraživanja. I na kraju, posebnu zahvalnost dugujem svim porodicama žrtava i očevicima koji su, svojim izjavama i svjedočenjem, doprinijeli da se masovna ubistva civila u sarajevskom naselju Dobrinja što temeljitije istraže.

bili pod opsadom, s posebnim osvrtom na masakre na nogometnoj utakmici, u redovima za vodu i humanitarnu pomoć. Osim ratnih strahota autorica je slikovito opisala svakodnevicu u tom naselju, od organizacije Bolnice, *Gimnazije Dobrinja* te drugih školskih i kulturnih djelatnosti.

Ključne riječi: Sarajevo, Dobrinja, opsada, Bolnica *Dobrinja*, Gimnazija *Dobrinja*, granata, masakr na nogometnoj utakmici, redovi za vodu, redovi za humanitarnu pomoć

Uvod

POČETKOM AGRESIJE na Republiku Bosnu i Hercegovinu grad Sarajevo je nasilno podijeljen na dva dijela. Na području okupiranog dijela grada bile su razmještene vojne formacije Oružanih snaga Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije / Savezne Republike Jugoslavije (JNA/VJ) i snage Sarajevsko-romanijskog i drugih korpusa Vojske Republike Srpske. Drugi dio grada, uglavnom urbanu jezgru, navedene vojne formacije držale su pod opsadom, stvarajući nepodnošljive uslove za život civila provodeći koordiniranu, dugotrajnu, sistematsku kampanju granatiranja i snajperskog djelovanja “radi ubijanja, sakaćenja, ranjavanja i terorisanja civilnog stanovništva Sarajeva”. Granatama ispaljenim od strane formacija koje su držale grad u opsadi civili su masovno ubijani na ulici, u redovima za vodu, humanitarnu pomoć, hljeb, u sakupljanju drva, na pijacama, dženazama, dječijim igralištima, u školama, dok su obrađivali bašče, u vlastitim domovima, pa čak i podrumskim prostorijama svojih kuća, u bolnicama, vozilima hitne pomoći, tramvajima, autobusima, dok su se vozili autom. Osnovna ideja ovog rada je da se na primjeru jednog sarajevskog naselja pokaže način zauzimanja jednog dijela, ali i držanja u opsadi drugog dijela grada, tj. da primjenom induktivne metode od pojedinačnih primjera steknemo uvid u opća dešavanja na području Sarajeva u periodu 1992-1995. godine.

Specifičnost Dobrinje ogleda se u činjenici da je jedan izvjestan period bila u potpunoj blokadi, tj. *opsada u opsadi*, a naselje je bilo od strateškog značaja za agresora, jer se nalazi u blizini Sarajevskog aerodroma, okruženo kasarnama i skladištima ratnih rezervi, smještenim u Lukavici, Nedžarićima i Kotorcu, s ogromnim količinama najmodernije ratne tehnike JNA, koje su tokom 1992. godine bile prepuštene novoformiranom “Sarajevsko-romanijskom korpusu Vojske Republike Srpske”. Oružane formacije Savezne Republike Jugoslavije i samoproglašene Republike srpskog naroda Bosne i Hercegovine okupirale su

krajnje dijelove Dobrinje (Dobrinju IV, dio Dobrinje I i Aerodromsko Naselje) – ali nisu uspjele ostvariti glavni cilj, osvajanje bitne komunikacije Sarajevo – Trnovo, odnosno Lukavica – Ilidža. Nakon hronološkog pregleda zbivanja u prvim fazama opsade naselja u radu će biti prezentirane činjenice o najtežim oblicima masovnih ubistava civila, koji su gađani s uzvišenja Meljine (Dobrinja IV), Gavrića Brda, Lukavice, Kule, Vojkovića, Stupa i Nedžarića, a na početku agresije i s brda Mojnilo i aerodroma. U završnom dijelu rada bit će govora o odgovornosti za zločine počinjene prilikom okupacije naselja, kao i o kažnjavanju zločinaca koji su provodili sistematično granatiranje građana Sarajeva.

Položaj sarajevskog naselja Dobrinja i njegovo stavljanje u opsadu

Sarajevsko naselje Dobrinja nalazi se na jugozapadnoj strani grada, u sklopu općine Novi Grad, a sastoji se od nekoliko dijelova: Dobrinja I, Dobrinja II, Dobrinja III, Dobrinja IV, Dobrinja V, Kvadrant C-5 i Kvadrant C-4 (Aerodromsko Naselje). Okruženo je naseljima Vojkovići, Kotorac, Lukavica, Kasindol,² Mojnilo Brdo, Nedžarići, a na jugu se nalazi i aerodrom. U Lukavici i Nedžarićima su se nalazile kasarne Jugoslavenske narodne armije (JNA), a u Kotorcu strategijsko skladište goriva i ratnih rezervi. U vremenu i kontekstu agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu,³ kao i stavljanja glavnog grada pod opsadu, ove su kasarne, s ogromnim količinama najmodernije ratne tehnike pripale Sarajevsko-romanijskom korpusu (“SRK”), što je, *de facto* bio

² Na primjer, Lukavica (73,2% srpskog stanovništva), Kasindol (79% srpskog stanovništva) i druga naselja koja su okruživala Dobrinju bila su mjesta s većinskim srpskim stanovništvom. Vidi: Nacionalni sastav stanovništva. Rezultati za Republiku po opštinama i naseljenim mjestima 1991. *Statistički bilten*. 1993. 8-10. Prema Uputstvima SDS-a iz decembra 1991. godine, općine i mjesta s većinskim srpskim stanovništvom označene su kao Varijanta Opština A, u kojima je naređeno da se formiraju krizni štabovi i da se izvrši priprema za preuzimanje vlasti u njima. Vidi: Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu (dalje: AIIZ), inv. br. 3-1172, SDS BiH, Glavni odbor, Strogo povjerljivo, *Uputstvo o organizovanju i djelovanju organa srpskog naroda u Bosni i Hercegovini u vanrednim okolnostima*, Sarajevo, 19. decembra 1991. 1-5. U Kasarni “Slaviša Vajner Čiča” je, posebno u periodu nakon martovskih barikada, na zahtjev građana srpske nacionalnosti na području Tilave, Vojkovića, Ilidže, Vraca, Lukavice i nekih drugih sarajevskih naselja, vršena podjela naoružanja, municije, opreme, hrane, sanitetskog i drugog materijala i sredstava. Vidi: Macić B. 2001. 211.

³ O agresiji Savezne Republike Jugoslavije (SRJ) na međunarodno priznatu državu – Republiku Bosnu i Hercegovinu (RBiH) vidi: Čekić S. 2004. Knjiga I i II.

preimenovani 4. korpus JNA,⁴ sa sjedištem u Lukavici. No, u periodu dok je bila legitimna vojska na području Republike BiH, početkom aprila 1992. godine, JNA na brdo Mojmilo stacionira nekoliko tenkova i oklopnih transportera čije su cijevi bile uperene prema Dobrinji i Ali-pašinom Polju.⁵ Jedinice JNA su, uz pomoć specijalaca iz Niša, 5. aprila 1992. okupirale Aerodrom,⁶ a dobro naoružane snage Srpske demokratske stranke (SDS) i druge vojne formacije iz Srbije i Crne Gore na dijelovima Dobrinje koji su graničili s ostalim naseljima postavili su barikade i kontrolne punktove.⁷ Narednog dana, 6. aprila

⁴ Vojislav Đurđević, komandant 4. korpusa JNA 10. maja 1992. odlazi u penziju, a na čelo novoformiranog "SRK"-a dolazi pukovnik JNA Tomislav Šipčić, koji na dužnost komandanta Korpusa stupa u periodu između 12-22. maja 1992. godine, tj. nakon formiranja "VRS", 12. maja 1992. Vidi: Donia, J. R. – Dizdarević S. – Perićević S. – Alić S. 2007. (Zapisnik sa 16. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini održane 12. maja 1992. godine u Banjoj Luci, Dnevni red, tačka br. 8). Žalbeno vijeće u predmetu Tadić konstatovalo je da "regionalizacija JNA i promjena imena nisu bile indikacija promjene vojnih ciljeva i strategija. Komandna struktura JNA i preimenovanje dijela JNA u VRS sprovedeno je kako bi se stvorio privid povinovnja međunarodnim zahtjevima; ustvari, imalo je za cilj osigurati da znatne oružane snage etničkih Srba ostanu u Bosni i Hercegovini". Vidi: ICTY, IT-94-1-A, Tužilaštvo vs. Tadić, 1999, par. 151.

⁵ Čekić S. 2004. 741.

⁶ Prilikom okupacije Aerodroma od strane pripadnika JNA pogođeno je skladište nafte u Krteljima (baza specijalne jedinice u sklopu Aerodroma), kada su ubijeni policajci Jasmin (Asim) Kadić (1961) i Reuf (Ferid) Muhić (1954). Vidi: E. H. "Narod brani grad". *Oslobođenje*, 8. april 1992. 3. Od tada Aerodrom je praktično zatvoren za potrebe civilnog stanovništva, a JNA su naredile svim članovima aerodromske policijske stanice, koja je funkcionisala u okviru MUP-a RBiH, da ga napuste. Vidi: "Apel Vlade BiH vladama zemalja EZ-a i međunarodne javnosti. Oslobodite Aerodrom Sarajevo", *Oslobođenje*, 29. april 1992. 4. Početkom maja 1992. godine, od strane MUP-a samoproglašene Srpske republike Bosne i Hercegovine formirana je Stanica milicije "Aerodrom" Sarajevo, sa zadatkom da se poduzmu mjere kontrole ulaska režima kretanja na Aerodromu s ciljem zaštite imovine koja je do tada bila već dobrim dijelom uništena ili pokradena. Vidi: Republika BiH, Ministarstvo za unutrašnje poslove Sarajevo (dalje: RBiH, MUP Sarajevo), Srpska republika BiH, Strogo povjerljivo, Izvještaj o radu za period april – maj 1992, Sarajevo, 29. juni 1992. Oko 200 automobila marke "Golf" koji su bili smješteni u carinskoj zoni "Aerodrom" opljačkano je od lokalnog srpskog stanovništva, te je bez ikakvih problema registrovano na Ilidži. Vidi: AIIZ, inv. br. 03-1021, RBiH, MUP, CSB, Sarajevo, Sektor SDB, 14. oktobar 1992, Izjava: G. A. U drugoj polovini maja 1992. godine nastavljeno je ukopavanje (inženjerskim mašinama), gdje su istovremeno stigli "arkanovci" i "šešeljevci". Vidi: Čekić S. 2004. 740.

⁷ ICTY, inv. br. 03041755, Izjava svjedoka, Ismet Hadžić 24. i 25. oktobra 2001.

1992, Radovan Karadžić naređuje da se koridor na Dobrinji treba ojačati.⁸ Naselje je postepeno stavljano u opsadu,⁹ a intenziviranje napada i stezanje obruča će posebno uslijediti nakon okupacije Foče, 18. aprila 1992, odakle je došao dodatni broj rezervista JNA, koji su se stacionirali na Kuli i Kotorcu. Dana 22. aprila 1992. jedan od napada na naselje izvele su “oklopno-mehani-zovane jedinice i na samom početku zapalile dio zgrada granatama ispaljenim iz oklopnih transportera”. Napad su zaustavili branioци (mještani naselja, pripadnici Vojne policije i Teritorijalne odbrane RBiH), kada je zarobljen jedan transporter zajedno s posadom koju su činili rezervisti JNA.¹⁰ Uslijedilo je svakodnevno granatiranje, a nakon 2. maja agresorske vojne formacije su u cijelosti blokirale naselje, čime je veza s ostatkom grada bila onemogućena.¹¹ Vojne formacije iz Srbije i Crne Gore, jedinice bivše JNA,¹² kao i dobro naoružane snage SDS-a i mještana pokušale su zauzeti rubne zgrade u svakom dijelu Dobrinje i na taj način osujetiti odbranu ostatka naselja. Tako, na primjer, 5. maja 1992. oko 15.00 sati je u Ulicu Jovana Veselinova¹³ ušao transporter bivše JNA, a vojne i policijske jedinice samoproglašene Republike srpskog naroda BiH istjerale su oko 200 civila iz stanova, odakle su 65 muškaraca zatočili u logor Kula,¹⁴ dok su ostale civile pustili da se vrate u svoje stanove. Istovremeno

⁸ U razgovoru između Karadžića i NN muške osobe, obavljenog 6. aprila 1992. godine, na Karadžićevo pitanje: “Ko kontroliše Dobrinju?”, uslijedio je odgovor: “U ovom momentu samo na dva punkta oni imaju rezervni sastav policije, a inače mi, tu smo. (...) ništa oni tu ne mogu (...) mi imamo koridor direkt”, nakon čega Karadžić naređuje kako taj koridor treba ojačati (...) Vidi: ICTY, Arhiv presretnutih telefonskih razgovora, Razgovor vođen dana 6. aprila 1992. godine između Radovana Karadžića i NN muške osobe.

⁹ Vidi: Prilog br. 1.

¹⁰ Hamzić M. 2004. 37; Rujanac Z. 2003. 251.

¹¹ Pored stanovnika Dobrinje i ljudi koji su se toga dana slučajno zadesili u naselju više nisu mogli izaći iz njega. Vidi: AIIZ, inv. br. 7 – 1729, Izjava: S. J. 30. januar 2012.

¹² Preimenovano u Vojsku Jugoslavije (VJ). Nastankom Savezne Republike Jugoslavije (SRJ), koju 27. aprila 1992. godine formiraju Republika Srbija i Republika Crna Gora, Jugoslavenska narodna armija (JNA) je “preimenovana” u Vojsku Jugoslavije (VJ).

¹³ Sada dio te ulice nosi naziv *Trg zlatnih ljiljana*.

¹⁴ Karavelić V.– Rujanac Z. 2009. 155. Od početka mjeseca aprila 1992. objekat Kula (u sklopu KPD “Butmir”), funkcioniра kao zatočenički logor, u kojem je vlast preuzeo Krizni štab Kasindol. Vidi: Sud BiH, Predmet br. S1 1 K 005589 11 Kžk (veza X-KRŽ-05/59), Datum donošenja: 5. juli 2011, Predmet Tužilaštva BiH protiv: Radoja Lalovića i Soniboja Škiljevića, Presuda Apelacionog vijeća, par. 65. Osim stanovnika Dobrinje, u ovom zatočeničkom logoru

s upadima u Dobrinju I, navedene agresorske vojne formacije upadaju i u kuće koje se nalaze u blizini aerodromske piste, odakle lišavaju slobode nekoliko muškaraca muslimanske nacionalnosti, te ih prisilno odvođe u zatočenički centar Kula.¹⁵ Također, mještani srpske nacionalnosti iz Nedžarića upadaju u stambene zgrade na Dobrinji V, u Ulicu Sulejmana Filipovića,¹⁶ kao i u Aerodromsko Naselje, a pod izgovorom da traže oružje civile istjeruju ispred zgrada, pri čemu pretresaju i pljačkaju njihove stanove.¹⁷ Narednog dana, 6. maja 1992, iz kabineta Ministarstva unutrašnjih poslova na Vracama Pero Mihajlović izvještava Karadžićevog sekretara da “srpski teritorijalci i milicija čiste pojedine dijelove grada”, te da su, “uglavnom koncentrisani na čišćenju Dobrinje”.¹⁸ U narednih nekoliko dana navedene vojne formacije su u nekoliko navrata upadale u naselje, a 11. maja 1992. su “opkolile par zgrada u Ulici Miroslava Krleže, pretresali stanove” iz kojih su 60 stanara, pod izgovorom da je to za njihovu “sigurnost”, odveli u kasarnu bivše JNA “Slaviša Vajner Čiča” u Lukavici, gdje su legitimisani, nakon čega su pušteni, ali uz napomenu

su tokom 1992. bili zatočeni stanovnici muslimanske i hrvatske nacionalnosti iz Kasindolske ulice, Hadžića, Grbavice i drugih okupiranih dijelova Sarajeva, a u kasnijem periodu su u Kulu prisilno premješteni i zatočeni iz drugih dijelova okupirane Republike BiH. Prema izvještaju SJB Ilidža - Novi grad, od 12. do 20. maja 1992. godine u prostorima KPD “Butmir” nalazi se u pritvoru 156 lica, od čega, sa Dobrinje I 31 lice, koja su “privedena u akciji čišćenja snaga TO Kasindo 14. 5. 1992. god”. Vidi: AIIZ, inv. br. 7-1726, SR BiH, MUP, SJB Ilidža – SJB Novi Grad, SM Kula, Broj: 5/92, 20. maj 1992. god, MUP – na ruke podsekretara za SJB – Ministarstvo pravde – na ruke ministra – Sarajevo; Predmet: Obavijest o problemima smještaja, ishrane, higijenskim uslovima i dr. lica pritvorenih u KPD “Butmir”.

¹⁵ Među licima koja su lišena slobode i prisilno odvedena u zatočenički centar Kula bio je i Džemo (Mehmed) Sloboda (1937), kojem su prvobitno otuđili vozilo marke “Mercedes”, nakon čega je ubijen na neutvrđenoj lokaciji. Vidi: AIIZ, inv. br. 03-186, RBiH, MUP, Služba javne bezbjednosti Sarajevo, dana 28. maja 1992, Službena zabilješka; AIIZ, inv. br. 03-521, MUP, CSB, Zapisnik; Izjava: F. Z.

¹⁶ Arhiv Federacije BiH (AFBiH), Regionalni štab Teritorijalne odbrane (RŠTO), Sarajevo, Broj: 02-156/92, 5. maj 1992. u 14,00 h, Redovni izvještaj o stanju bezbjednosti i b/d, dostavlja se.- RBiH, Ministarstvo za narodnu odbranu, Štab TO.

¹⁷ AIIZ, inv. br. 7-1728, Izjava: B. Dž. 30. januar 2012.

¹⁸ Nakon što Pero Mihajlović podnosi izvještaj o “čišćenju” pojedinih dijelova grada, Karadžićev sekretar odgovara: “To je kolebljiv element, to treba samo udariti po glavi i on se umiri odma (...) Ali ne smeš ih podceniti”. Pero Mihajlović: “Ni u kojem slučaju ne podcjenjuju ih, prilaze izuzetno ozbiljno. Čiste kuću po kuću, dio po dio i to dobro ide”. Vidi: ICTY, Arhiv presretnutih telefonskih razgovora, Razgovor između Pere Mihajlovića i NN muške osobe (sekretar) od 6. maja 1992.

da ne smiju izlaziti iz svojih stanova, što su “shvatili kao jednu vrstu kućnog pritvora”.¹⁹ Svi dijelovi Sarajeva su bili izloženi konstantnim i vrlo intenzivnim napadima, a 12. maja 1992, prema izvještaju Regionalnog štaba Teritorijalne odbrane (TO), “najteža situacija je bila na Dobrinji”, na koju su oružane formacije SRJ-a i “SRK-a” otvarale pješadijsku i tenkovsku vatru, dok su naoružane snage ponovno pretresale i pljačkale stanove, a stanare ponovo prisilno odvodile na informativne razgovore.²⁰ U prijepodnevnim satima na Dobrinju IV su se iz helikoptera iskrcale jače snage agresora, a dio ovih snaga ušao je i na Dobrinju III, u Ulicu partizanske olimpijade,²¹ gdje su zatočili oko 200-300 stanara navedene ulice, oko kojih su kružili tenkovi,²² a nakon čega su civili prisilno odvedeni u kuće Trapara i Šućura,²³ koje su se nalazile u podnožju brda Mojnilo, prema Lukavici. Istovremeno s pokušajima zauzimanja Dobrinje, naselje je bilo svakodnevno i intenzivno granatirano iz pravca Aerodroma (aerodromske piste), Nedžarića, Lukavice, Gavrića Brda, a tenkovi s brda Mojnilo “selektivno gađaju ciljeve u Dobrinji, zgradu po zgradu, stan po stan”.²⁴ U periodu od maja do polovine/kraja juna 1992. godine s navedenih područja na Dobrinju je ispaljivan veliki broj granata,²⁵ a “granatiranja su bila takvog intenziteta da se ubijeni nisu mogli izvuci ni po tri-četiri dana”.²⁶ Na osnovu

¹⁹ AIIZ, inv. br. 03-1021, RBiH, MUP, CSB, Sarajevo, Sektor SDB, 14. oktobra 1992, Izjava: G. A.

²⁰ AFBiH, RŠ TO, Sarajevo, br: 02-186/92, 12. maj 1992. godine u 14,00 h, Redovni izvještaj o stanju bezbjednosti i b/d, dostavlja se. – RBiH, Ministarstvo za narodnu odbranu, Štab TO.

²¹ Sada: Ul. Kasima Prohića.

²² AFBiH, RŠ TO, Sarajevo, br: 02-186/92, 12. maj 1992. godine u 14,00 h, Redovni izvještaj o stanju bezbjednosti i b/d, dostavlja se. – RBiH, Ministarstvo za narodnu odbranu, Štab TO.

²³ AIIZ, inv. br. 03-3640, Centar Instituta Novi Grad, Sarajevo, 4. mart 1994; Izjava K. S.

²⁴ Rujanac Z. 2003. 250.

²⁵ Dnevno 300-1500 granata u prosjeku. Vidi: Rujanac Z. 2003. 252. Od 18. do 19. juna 1992. stanovnici Dobrinje izbrojali su preko 12.000 granata ispaljenih na naselje. Vidi: ICTY, Izjava svjedoka: Ismet Hadžić; 24-25. oktobar 2001. 7.

²⁶ Rujanac Z. 2003. 252. Na primjer, u Ulici Žarka Zgonjanina br. 2 (sada: Ulici Salke Nazečića), u junu 1992. godine je prirodnom smrću umrla Ferida Sijerčić, a da se, uslijed učestalog granatiranja, mejt nije mogao ukopati. Jedan od komšija, koji je po zanimanju bio stomatološki tehničar, došao je na ideju da mejt zagipsa. “Tako je mejt hermetički zatvoren ostao u stanu desetak dana”, nakon čega su, tokom noći, komšije iskopale mezar ispred ulaza, te izvršili ukop Feride Sijerčić. Vidi: AIIZ, inv. br. 03-3818, Centar Instituta Novo Sarajevo, MZ “Ivan Krndelj”, Sarajevo, 10. april 1994. godine, Izjava: M. Č. Uslijed nemogućnosti prolaska do gradskih grobalja i mezarja svi ubijeni i umrli stanovnici naselja ukopavani su u parkovima ispred stambenih

naredbe GŠ VRS-a od 6. juna 1992,²⁷ prema kojoj su određeni zadaci korpusi-
ma, pored ostalih, i za "SRK", Tomislav Šipčić podređenim brigadama dostav-
lja *Instrukcije za dalja dejstva*, prema kojima bi, u prvoj etapi napada, korpus
imao zadatak "(...) očistiti širi rejon aerodroma (Dobrinju, Butmir, Sokolović
Koloniju, Mojnilo i Zlatište) (...) deblokirati put Sarajevo–Trnovo (...)".²⁸ Isto-
vremeno s danom kada je "SRK" trebao početi napad na grad, sa zamišljenim
pravcem "čišćenja teritorije",²⁹ s unutrašnje strane prstena počeo je napad sna-
ga TO RBiH,³⁰ koja je imala za cilj, pored ostalog, "ovladati" brdom Mojnilo,
Dobrinjom IV, V i Nedžarićima,³¹ čime bi naselje bilo deblokirano. Do 12.
juna 1992. oslobođen je rezervoar na brdu Mojnilo,³² čime je komunikacijska
veza Dobrinje s ostatkom grada bila djelimično omogućena.³³ Međutim, Lu-

zgrada, "mrtvački sanduci su pravljeni od kućnih ormara", a "za Muslimane su korišteni čaršafi,
čisti, bijeli, opeglani". Vidi: Šehić N. 2003. 116; Novalić D. 1992. 129; Prstojević M. 1994. 47.

²⁷ AIIZ, inv. br. 7-1723, GŠ Vojske Srpske republike BiH, Str. pov. br. 02/5-22, 6. juni 1992,
Vrlo hitno, Direktiva za dalja dejstva. Na ličnost komandanta, Komandant: general-pukovnik
Ratko Mladić.

²⁸ AIIZ, inv. br. 7-1275, Komanda SRK, str. pov. br. 10-74-44, 7. 6. 1992. Instrukcija za dalja
dejstva.

²⁹ U praksi, sa teritorije za koju je prethodno naređeno da se "očisti", a koja je nakon toga
okupirana od strane "SRK" i vojnih formacija iz SRJ, počinjeni su brojni zločini nad civilnim
stanovništvom toga područja. Da bi se opisali zločini počinjeni prilikom okupacije određene
teritorije, vrlo često je, od strane Vijeća sigurnosti UN, korišten termin "etničko čišćenje", a
koji je "međunarodna zajednica velikodušno prihvatila umjesto zločina genocid. (...) Etničko
čišćenje je termin koji nije prihvaćen u nauci i praksi međunarodnog prava kao autonoman
međunarodni zločin ili međunarodno krivično djelo". Vidi: Omerović E. 2011. 114-115. S
obzirom da su prilikom okupacije Aerodromskog Naselja zločini počinjeni prvenstveno nad
civilnim stanovništvom, kao i da su žrtve bili civili svih etničkih pripadnosti, ali, kako u jed-
nom od presretnutih razgovora, funkcioner SDS-a naređuje da treba "potrati sve što je musli-
mansko" (supranote br. 44), smatramo da se radi o namjeri da se unište (Bošnjaci) nacionalna,
vjerska i etnička, skupina kao takva, što predstavlja jedan od elemenata zločina genocida.

³⁰ Šadinlija M. 2010. 53.

³¹ Šadinlija M. 2008. 135.

³² Hamzić M. 1992. 58-63. U oslobađanju brda Mojnilo učestvovali su Vojna policija, Vikiće-
vi specijalci i Teritorijalna odbrana. S obzirom da je rezervoar bio okružen minkim poljima,
deminiranje je prethodno obavio Bislim Zurapi, bivši poručnik JNA, koji je učestvovao u
postavljanju ovih mina. Vidi: Lučarević K. Doktor. 2000. 68. i 105.

³³ Vidi: Prilog br. 2. Međutim, konstantnim granatiranjem i snajperskim djelovanjem agresor
je znatno otežavao prolazak Lukavičkom cestom, a zbog čega su, na ovoj dionici puta, mnogi
civili ubijeni ili ranjeni.

kavička cesta, tj. dionica puta koja je spajala Dobrinju s ostatkom grada, bila je konstantna meta minobacačkog i snajperskog djelovanja iz pravca Nedžarića, Dobrinje IV, Lukavice, a kasnije i Aerodromskog Naselja, tj. teritorija koje su bile pod kontrolom “SRK-a”.³⁴

Zločini u Aerodromskom Naselju, Dobrinji IV i Dobrinji I

U skladu s naredbom GŠ “VRS-a” i Komande “SRK-a”, 17. juna 1992, u ranim jutarnjim satima pripadnici vojske i policije samoproglašene Srpske republike BiH, kao i vojne formacije iz SRJ,³⁵ ulaze transporterima i tenkovima u Aerodromsko Naselje, dijelove Dobrinje I i IV. Prva na udaru, u 5.00 sati ujutro bila je Ulica Šefika Dorića, koja se nalazi u Aerodromskom Naselju, preko puta Nedžarića. Pripadnici navedenih vojnih formacija lupali su na ulaze u ovoj ulici, te uz prijetnje da će baciti bombu i zapaliti stanare ulaza, prisilili civile da izađu iz podruma. Istovremeno, grupa vojnika je pretresala stanove, a ispred zgrade je uslijedilo odvajanje žena i djece, koje su prisilili da se kreću iza zgrade u istoj ulici na broju 1, dok su muškarce natjerali da potrbuške polegnu po ulici i strijeljali ih.³⁶ Isti scenario uslijedio je i u ostalim ulicama na području Aerodromskog Naselja, gdje je, u narednih nekoliko sati, ubijeno 39 civila.³⁷ Ostale stanovnike ovog naselja agresorske vojne formacije lišile su

³⁴ Na primjer, Morten Hvaal, fotoreporter Agencije “Associated Press” je 23. juna 1992. godine zajedno sa grupom pripadnika TO R BiH pješke došao do “tada izolovanog naselja Dobrinja”, odakle “nije bilo nikakvih nezavisnih novinskih izvještaja još od početka rata”. Nakon što je obavio posao, Hvaal se sa Dobrinje vraćao sa jednim od tri improvizovana ambulantna vozila koja su prevozila ranjenike iz novoformirane Bolnice *Dobrinja* prema Kliničkom centru *Koševu*. Međutim, treće vozilo u kojem se nalazio Hvaal, njegov prevodilac Mario, vozač i jedan ranjenik, bilo je izloženo neprekidnoj mitraljeskoj paljbi iz pravca Nedžarića, kada su ranjeni vozač i prevodilac. Vidi: ICTY, inv. br. 03041244, Izjava svjedoka: Morten Hvaal, 28. marta 1995.

³⁵ Prema izjavama očevidaca, u napadu na naselje, pored vojske i policije samoproglašene Srpske republike BiH, učestvovala su i jedinice bivše JNA, arkanovci, šešeljevci i Beli orlovi. Vidi: ICTY, inv. br. 03041757, Izjava svjedoka: Ismet Hadžić; AIIZ, inv. br. 03/184, 03/828, 03/2508, 03-495, 03-3154, itd.

³⁶ Iz Ulice Šefika Dorića navedene agresorske vojne formacije prilikom okupacije naselja, ubile su: Darka Božinovića, Iliju Božinovića, Šućriju Čauševića, Mehu Džemidžića, Mufida Džemidžića, Hasana Hukića, Seada Kapetanovića, Slavena Kezića, Emira Mulića, Kazimira Ružičku i Dragoja Batana Veljkovića. Srijeljanje je preživio Marko Kolar, koji je tom prilikom ranjen u noge. Vidi: Prilog br. 4.

³⁷ Vidi: Prilog br. 4.

slobode i prisilno protjerale u pravcu hangara na Aerodromu, dok su drugoj grupi civila naredili da se kreće u pravcu Kasindolske ulice. Civili koji su bili zatočeni u aerodromskim hangarima transportovani su kamionima i autobusima u zatočenički objekat Kula, a grupi civila koja je upućena prema Kasindolskoj ulici, kada je stigla na odredište, naređeno je da nesrpsko stanovništvo ide prema Stupu, dok su pretežno civili srpske nacionalnosti upućeni prema Ilidži. Potom su na civile koji su se uputili prema Stupu otvorili vatru, te ubili jednu, a ranili tri žene.³⁸

Istovremeno sa zauzimanjem Aerodromskog Naselja vojne i policijske formacije iz samoproglashene Republike srpskog naroda BiH kao i SRJ su 17. juna u cijelosti zauzele Dobrinju IV i dio Dobrinje I, odakle su civile lišili slobode i prisilno transportovali u Kasarnu "Slaviša Vajner Čiča" ili u zatočenički objekat u Kuli.³⁹ Svi zatočeni u logoru "Kula" morali su ići na razgovor kod isljednika, a obavezno pitanje prilikom ispitivanja bilo je da li imaju nekoga od rodbine u Zelenim beretkama ili MUP-u R BiH, kao i šta misle o "Alijinoj politici".⁴⁰ Zatočeničke koje su ocijenili "sumnjivim" zlostavljali su na razne načine.⁴¹ Momčilo Mandić, ministar pravde samozvane Republike,⁴² zahtijevao je od urednika Srpske televizije da pošalje novinarsku ekipu u "KP Dom Butmir", gdje se nalazi, pored ostalih, i nekoliko "Turkinja" koje su "zarobili", a koje hoće da daju izjavu protiv Alije Izetbegovića, te dodaje da će "to" oni

³⁸ Tada je ubijena Edina Ramić, a ranjene Begija Džemidžić, Almasa Maljić i Sedika Zubović. Vidi: AIIZ, inv. br. 7-1728, Izjava: B. Dž. 30. januar 2012. Vidi: Prilog br. 4.

³⁹ AIIZ, 823-3, R BiH, MUP, CSB, Sarajevo, Sektor SDB, 10. jula 1992, Zapisnik, Izjava: K. M.; AIIZ, inv. br. 03-949/2, R BiH, MUP, CSB, Sarajevo, 28. augusta 1992, Zapisnik; Izjava: S. I.; AIIZ, inv. br. 03-1021, R BiH, MUP CSB, Sarajevo, SDB, 14. oktobra 1992, Zapisnik, Izjava: G. A.; AIIZ, inv. br. 02-851/5, 25. maj 1993, Izjava: M. M. i A. M.

⁴⁰ AIIZ, inv. br. 03-495, R BiH, MUP, SDB, Sarajevo, Zapisnik, Izjava: B. H.

⁴¹ AIIZ, inv. br. 03-3154-8, Centar Instituta – Novi Grad, 3. januar 1994, Izjava: F. Š.; AIIZ, inv. Br. 03-521, R BiH, MUP, CSB, Sarajevo, Izjava: F. Z.

⁴² Na 12. sjednici Skupštine Republike srpskog naroda BiH održanoj u Banjoj Luci 12. maja 1992. godine Mandić je izabran za ministra pravde. Vidi: *Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta*. ur. Biserko S. 2006. 386). Do tada, Mandić je bio zamjenik ministra unutrašnjih poslova R BiH, ali je tokom marta i aprila aktivno učestvovalo na njegovoj podjeli. Na proširenom sastanku Savjeta za nacionalnu bezbjednost, i Vlade Srpske R BiH, održanom dana 22. aprila 1992, Mandić je imenovan za ministra pravosuđa i uprave. Vidi: Sud BiH, br: X-KR-05/58, Sarajevo, 18. juli 2007, Tužilaštvo Bosne i Hercegovine vs. Momčila Mandića, Prvostepena presuda.

“naštirati”⁴³ Neđeljko Prstojević, predsjednik Kriznog štaba “Srpske opštine Ilidža”, ovlašćuje Radeta Ristića iz Kasindola da “u tome dijelu Dobrinje”, misleći pri tome na Aerodromsko Naselje, Dobrinju IV i dio Dobrinje I, Srbima daje muslimanske stanove, s ciljem da se taj dio naselja naseli “zaslužnim” borcima, koji će “čvrsto držati” osvojene teritorije. U ovom razgovoru, Prstojević ističe kako treba “potrati sve što je muslimansko”, te da “ni jednog Muslimana neću da vidim tamo živog koji je borbeno sposoban”.⁴⁴

Nakon što su temeljito “očistili” Aerodromsko Naselje, pri tome počinivši brojne zločine nad civilima, 21. juna, oko 10 sati prijepodne, vojne i policijske formacije iz tzv. Srpske republike BiH i SRJ počele su intenzivno granatiranje Kvadranta C-5 i Dobrinje I, čijim bi zauzimanjem dobili vrlo bitan koridor, kojim bi bila ostvarena saobraćajna komunikacija između Lukavice i Ilidže. Tenkovima i transporterima prišli su jednoj od krajnjih zgrada u naselju Kvadrant C-5, a pješadija je ušla u niz ulaza, nakon čega “otpočinje borba prsa u prsa za svaku sobu, za svaki stan”.⁴⁵ Od koktela koje su prethodno pripremili, izvlačeći posljednje kapi benzina iz svojih automobila, grupa mještana je zapalila ulaz⁴⁶ i odbranila naselje.⁴⁷ Nakon ovog poraza, održan je sastanak SDS-

⁴³ U daljem razgovoru, na Ninkovićevo pitanje “kako je na Dobrinji dole?”, Mandić odgovara: “Čistimo, dobro je” (...). Ninković ističe kako im je frka, te da na slobodnoj teritoriji “svak traži da se snima”, što je Mandić prokomentarisao: “Srbi oslobađaju vi ne možete stignuti da snimate”. Vidi: ICTY, Presretnuti telefonski razgovor vođen dana 18. juna 1992. godine između Mandić Momčila i Ninkovića.

⁴⁴ ICTY, Presretnuti telefonski razgovor vođen 25. juna 1992. godine između Ristić Radeta i Prstojević Neđeljka.

⁴⁵ “A žene i djeca su samo nekoliko metara dalje, preko ulice, u kućama, dao druga linija. Čuje se komanda: izvlačite žene i djecu. Jedan se borac okrenuo na trenutak, pogledao prema kući, tamo su mu djeca, majka im nije s njima, u ambulanti je, zbrinjava ranjene (...)” Vidi: Hamzić M. 2004, 74.

⁴⁶ “Shvatili smo da nemamo čime da se branimo (...) Bili smo naoružani uglavnom lovačkim puškama i pištoljima (...). Branioci su bili samo grupe civila, mještana koji su se sami organizirali. (...) Dobrinja je bila potpuno odsječena od ostatka Sarajeva, bez struje, vode, telefona i bez dovoljno hrane”. Vidi: ICTY, inv. br. 03041757, Izjava svjedoka, Ismet Hadžić 24. i 25. oktobra 2001.

⁴⁷ Sam prizor odbrane naselja slikovito je opisao Fejsal Kirlić, jedan od učesnika u odbrani: “Vatra je istjerala četnike iz zgrade. Opet je niz naš. Kao da su se povukli na trenutak. Proradili su minobacači. Stotine granata zasipaju nas. I ne znamo koliko je ranjenih, al’ vidimo da nas je sve manje. Stiže nam pomoć: momci iz rezervne policije. Hrabri su. Poneko se uspjeva osvježiti ribizlama u trku, zajedno s lišćem, nema se vremena trijebiti”. Vidi: Hamzić M. 2004. 72. i 74.

a na kojem Mladić upozorava rukovodstvo samoproglašene Republike da će doći do neuspjeha “operacije Dobrinja” ukoliko se ne obezbijede granate za artiljeriju i druga borbena sredstva, kao i “iskusni oficiri”. Uslijedilo je pregrupisanje vojnih formacija na području Lukavice, Kasindola, dijela Dobrinje, Ilidže, Rajlovca i Aerodroma, kao i dolazak novih jedinica, municije, granata za artiljeriju i hrane iz Srbije i Crne Gore. U spomenutu kasarnu u Lukavici je 24. i 25. juna došlo 300 šešeljevaca, a 27. juna 1992. iz Srbije su krenula četiri autobusa Belih orlova.⁴⁸ Ovako dobro pripremljene, vojne i policijske formacije samoproglašene Srpske republike BiH, kao i SRJ, 26. juna u “(...) ranim jutarnjim satima započele su snažno granatiranje cijelog područja Dobrinje. Naročito je ubitačna vatra otvarana iz desetak četničkih tenkova koji su bili na aerodromu postrojani u borbeni položaj (...) Granate su zasipale Dobrinju i iz Lukavice, Nedžarića i Gavrića Brda”.⁴⁹ Prema planovima koji su zacrtani na spomenutom sastanku SDS-a, dio Nedžarića i Dobrinju bi trebalo zauzeti najdalje do 28. juna, čime bi, kako su smatrali, aerodrom ostao pod “srpskom kontrolom”.⁵⁰ Nakon što je i generalnom sekretaru UN-a postalo očigledno da “snage bosanskih Srba” nastoje “osvojiti Dobrinju”, te da je “izvršen tenkovski i pješadijski napad i da se protiv civilnog stanovništva koristi teška artiljerija”, Boutros Ghali je uputio saopćenje Vijeću sigurnosti UN-a, u kojem “sa žaljnjem” obavještava da se situacija u Sarajevu znatno pogoršala, te “apeluje na srpsku stranu da odmah obustavi napade”.⁵¹ Razlog zbog kojeg Ghali, s posebnom pažnjom, prati situaciju na Dobrinji jeste omogućavanje provedbe sporazuma od 5. juna i Rezolucije Vijeća sigurnosti UN-a od 8. juna 1992, prema kojoj bi Sarajevski aerodrom trebao biti ponovo otvoren za humanitarne potrebe, u nadležnosti Ujedinjenih nacija.⁵² U navedenom saopćenju Ghali

⁴⁸ Čekić S. 2004. 896-897.

⁴⁹ Bećirović H. 2003. 159.

⁵⁰ Čekić S. 2004. 894.

⁵¹ ICTY, UN, *Saopštenje generalnog sekretara Savjetu bezbjednosti*, petak, 26. juni 1992. godine.

⁵² Thornberry Cedric, službenik UN-a, početkom juna 1992. godine učestvovao je na raznim pregovorima s ciljem da se “obezbijedi sarajevski aerodrom za humanitarnu pomoć i stavljanje teškog naoružanja pod nadzor UNPROFOR-a”. Dana 5. juna Karadžić je “pristao na otvaranje aerodroma u humanitarne svrhe, isključivo u nadležnosti Ujedinjenih nacija”. Vidi: ICTY, Izjava svjedoka, Thornberry Cedric Henry Reid, 10-13. maja 1999. godine; Službenik u UN-u, nekadašnji pomoćnik generalnog sekretara UN-a, str. 9-10. Na osnovu ovog sporazuma, Vijeće sigurnosti UN-a donijelo je Rezoluciju br. 758. (Resolution, 758 /1992/, of 8 June 1992,

još naglašava da će, ukoliko ne prestane “ofanziva srpskih snaga”, kao i ako se u roku od 48 sati ne izvrši premještanje teškog naoružanja s područja koja bi trebao nadzirati UNPROFOR, Vijeće sigurnosti morati “utvrditi na koji drugi način bi se napaćenim stanovnicima Sarajeva mogla dostaviti humanitarna pomoć”.⁵³ Nakon što je Karadžiću preneseno ovo saopćenje, narednog dana, 27. juna, na 12. sjednici Predsjedništva Srpske R BiH, naređeno je Glavnom štabu VRS-a da se “momentalno obustave sva artiljerijska i pješadijska dejstva u naselju Dobrinja”.⁵⁴ Međutim, nakon što su na naselje umanjeni artiljerijski i pješadijski napadi, pojačano je djelovanje snajperista.⁵⁵ Ipak, dva dana nakon ove naredbe, 29. juna 1992.,⁵⁶ pripadnici bivše JNA i drugih vojnih formacija iz SRJ, kao i MUP-a samoproglašene Republike morali su napustiti Sarajevski aerodrom, a Rezolucijom Vijeća sigurnosti UN-a broj 761 UNPROFOR je postao zadužen za njegovu “sigurnost i funkcionisanje”, kao i za isporuku humanitarne pomoći.⁵⁷ Početkom jula 1992. pripadnici VJ/”SRK” iz pravca

Security Council). Međutim, ovim Sporazumom i Rezolucijom, osim zaštite aerodroma i “sigurnosnih koridora između aerodroma i grada”, nisu obuhvaćene “nikakve odredbe u vezi smanjenja napada na sam grad”. Vidi: Donia J. R. 2006. 331.

⁵³ ICTY, UN, *Saopštenje generalnog sekretara Savjetu bezbjednosti*, petak, 26. juni 1992. godine.

⁵⁴ AIIZ, inv. br. 7-1727, Zapisnik sa 12. sjednice Predsjedništva Srpske Republike BiH u neposrednoj ratnoj opasnosti, održane 27. juna 1992. godine; Predsjednik Predsjedništva Radovan Karadžić.

⁵⁵ Dan nakon što je donesena naredba o obustavi djelovanja, snajperom je ubijeno šest civila u Naselju. Vidi: AFBiH, R BiH, Regionalni štab TO, Sarajevo, pov. br. 02-429/92, Datum: 28. juni 1992. u 19,00 h Komandi RŠTO BiH, Redovni borbeni izvještaj.

⁵⁶ U međuvremenu, 28. juna 1992. godine Sarajevo je posjetio francuski predsjednik Mitterand, koji se prvo sastao s državnim rukovodstvom R BiH, a pri povratku, na aerodromu i s političkim rukovodstvom samoproglašene Srpske republike BiH. Vidi: Šehić N. 2004. 222-223. Prema mišljenju Thornberry Cedrica, Mitterandova posjeta je “potaknula sporazum o predaji aerodroma slijedećeg dana od strane Karadžića i početak dostave humanitarne pomoći”. Vidi: ICTY, Izjava svjedoka: Thornberry Cedric Henry Reid, 10.

⁵⁷ Security Council, Resolution 761 (1992), 29 June 1992. Nakon predaje Aerodroma UNPROFOR-u prolazak preko aerodromske piste, koja se nalazila u relativnoj blizini linije razgraničenja sa “SRK”, bila je jedina, vrlo rizična mogućnost izlaska iz grada. Prelasci preko piste odvijali su se noću, a s obzirom da su pripadnici “SRK” raspolagali uređajima za nišanje noću, u pokušaju da prijeđu pistu mnogi civili su ubijeni ili ranjeni. Komandant Četvrtog lakog artiljerijskog puka SRK-a je 3. aprila 1993. godine izdao zvaničnu naredbu da se upotrebnom silu spriječe sva kretanja preko aerodroma, što je u praksi značilo “da se vatra otvara selektivno na sve što se miče”. Vidi: ICTY, IT-98-29-T, Pred Pretresnim vijećem I, Tužilac protiv Stanislava Galića, Presuda i mišljenje, 5. decembar 2003, par. 413. i napomena 1425. Na primjer,

Aerodromskog Naselja u nekoliko navrata su bezuspješno pokušavali proboj u ostale dijelove Dobrinje,⁵⁸ a nakon odbijanja ovih napada i pripadnici Armije RBiH⁵⁹ ovim pravcem su pokušali razbiti opsadu grada, te su u periodu od 4. do 11. augusta vođene teške borbe na području Dobrinje, Aerodromskog Naselja, Nedžarića i Stupa, ali linije su ostale gotovo pa nepromijenjene.⁶⁰ Iako nisu uspjeli razbiti opsadu grada, pripadnici Prve pješadijske dobrinjske brigade⁶¹ čvrsto su držali linije odbrane naselja, te su spriječili jedinice “SRK-a”, potpomognute vojnim i policijskim snagama iz SRJ, da izvrše zadatak postavljen u spomenutim *Instrukcijama* svoga komandanta o zamišljenom pravcu presijecanja grada i “čišćenju” teritorije oko Aerodroma. Na Trećoj vanrednoj sjednici RS-a, održanoj u maju 1995, Karadžić konstatuje da i “pored superiornosti u naoružanju i drugih stvari, mi od samog početka rata neke stvari nismo mogli da uzmemo. Nismo mogli da uzmemo Dobrinju, recimo uzeli smo dva kraja Dobrinje, ali centralni dio nismo mogli da uzmemo”.⁶² Dakle, branitelji ovog naselja osujetili su planove VJ/”SRK-a” u povezivanju strateški bitne komunikacije Lukavica, Kula – Nedžarići, Ilidža, koja je mogla biti ostvarena preko Dobrinje. Kao posljedica ovih neuspjeha, od Lukavice do Ilidže moglo se doći jedino zaobilaznicom: Lukavica – Vraca – Grbavica – Trebević – Pale – Han-Derventa – Biosko – Hreša – Mrkovići – Poljine – Vogošća – Dvor –

četiri dana nakon ove naredbe, 7. aprila 1993, pripadnici “SRK” su granatirali pistu, kada je ubijeno šest civila: Hajrudin Jašarević, Sejo Klempić, Selima Kršo, Nezir Šarić, Osman Šehić, Rasim Papić. Vidi: AIIZ, inv. br. 7-VIII/780; *Oslobođenje*, 8. april 1993, str. 1. Dana 30. jula 1993. godine zvanično je otvoren Tunel Dobrinja – Butmir, nakon tri mjeseca kopanja ispod aerodromske piste. Vidi: ICTY, Izjava svjedoka: Ismet Hadžić; 24-25. oktobar 2001, str. 12.

⁵⁸ AFRBiH, RBiH, Regionalni štab Oružanih snaga, Sarajevo, Pov. br. 02/489/92, Datum: 4. juli 1992, u 8.00 h, Komandi Glavnog štaba OS, Redovni borbeni izvještaj.

⁵⁹ Predsjedništvo RBiH je 4. jula 1992. godine donijelo Odluku o organizaciji oružanih snaga RBiH, prema kojoj je formirana Armija Republike Bosne i Hercegovine, a čime je Teritorijalna odbrana RBiH prestala postojati. Vidi: Šadinlija M. 2010. 58.

⁶⁰ Navedenom linijom djelovanja pripadnici Armije RBiH imali su za cilj razbijanje opsade Sarajeva, ali se njihovo napredovanje “mjerilo tek u metrima teritorije, a gubici u desetinama boraca izbačenih iz stroja”. Vidi: Šadinlija M. 2010. 64.

⁶¹ Prva pješadijska dobrinjska brigada pri Općinskom štabu Odbrane Novi Grad formirana je 23. jula 1992. godine. Krajem septembra jedinica je preformirana u 5. brdsku brigadu, nakon čega je ušla u sastav Prvog korpusa. Početkom 1993. godine formirana je 5. motorizovana brigada, u čijoj zoni odgovornosti je bila i Dobrinja. Više o ovome: Šadinlija M. 2008. 65. i 122.

⁶² Treća vanredna sednica RS, 23-24. maj 1995. godine. Vidi: Donia J. R. 2008. 283.

Butile – Osijek – Blažuj – Ilidža.⁶³ Međutim, s obzirom na to da je naselje bilo okruženo velikom količinom oruđa i oružja bivše JNA,⁶⁴ nastavljeno je granatiranje civilnih objekata i stanovništva, a posebno masovnih okupljališta civila, poput redova za vodu, humanitarnu pomoć, improvizovanih pijaca, ili pak improvizovanog nogometnog igrališta.

Opsada u opsadi

Organizacija svakodnevnog života u naselju

“A mi trebamo još ovog momenta u prsten staviti aždajinu glavu Sarajevo i iz njega može da ima izlaza samo onaj koga ćemo mi pustiti, a ne svaki od nas, već onaj ko je glavni, ko komanduje.”⁶⁵ Nekoliko dana nakon što je ovo izjavio, general Mladić se hvalio kako je “(...) sa sve četiri strane sveta Sarajevo blokir’o. Nema mu izlaska, u mišolovci je.”⁶⁶ Ove riječi generala Mladića doprinijele su da se već ranije postavljen obruč oko grada još više “utvrdi”, a metod korišten prilikom opsade Sarajeva primjenjivan je i na Dobrinju, naselje koje je prvobitno stavljeno u opsadu, s krajnjim ciljem njegovog zauzimanja. Stoga se u literaturi, štampi, kao i sjećanju stanovnika naselja s pravom govori kako je u prvih nekoliko mjeseci rata Dobrinja bila “opsada u opsadi”.⁶⁷ Interesovanje za istraživanje o ovom naselju javilo se posebno kod stranih autora koji su bili fascinirani umijećem življenja njenih stanovnika,⁶⁸ svakodnevno izlo-

⁶³ Umjesto relacije u mirnodopskim uvjetima Lukavica – Dobrinja – Ilidža (oko 2 km), agresor je morao zaobilaziti cijeli grad da bi došao od Lukavice do Ilidže (prijeći put od oko 100 km). Vidi: AIIZ, 7-1276, Armija RBiH, maj 1995.

⁶⁴ Prema izvještaju Regionalnog štaba TO od jula 1992. godine, oko naselja je postavljena u borbeni položaj velika količina oruđa i oružja bivše JNA: 35 tenkova, 20 oklopnih transportera, 6 haubica, 6 topova, 8 bestrzajnih minobacača, 3 minobacača 120 mm, 7 minobacača 82 mm, 2 baterije lakih artiljerijskih topova protivvazdušne odbrane. Vidi: AFBiH, Republika Bosna i Hercegovina, Regionalni štab oružanih snaga, Sarajevo, Pov. broj 02-555/92, 09.07.1992 g, Izvještaj o sadašnjem stanju agresora.

⁶⁵ 16. sjednica Skupštine Srpskog naroda. Vidi: Donia J. R. – Dizdarević S. – Perićević S. – Alić S. 2007. 79.

⁶⁶ ICTY, Presretnuti telefonski razgovor, Ratko Mladić – NN, 25. maj 1992.

⁶⁷ “Potpuno odsječena od ostalih dijelova Sarajeva u toku prvih nekoliko mjeseci rata, Dobrinja je predstavljala najugroženiji dio Sarajeva, opkoljeni dio u opkoljenom gradu, što je građanima koji su ostali stvorilo odlučnost da prežive”. Vidi: Berman D. M. 2004. 94-95.

⁶⁸ Na primjer, vidi: Berman D. M. 2005. 3-13.

ženim sistematskom, neselektivnom granatiranjem, snajperskom djelovanju, uz istovremeno uskraćivanje hrane, vode, lijekova i brojnih drugih osnovnih egzistencijalnih uslova za život. Novinari koji su tokom ljeta 1992. godine posjetili Dobrinju često su je upoređivali s getom, koje “pod stalnom prijetnjom smrti (...) stvara heroje: ljude koji učvršćuju obruče i ginu u zasjedi, ljekare koji operišu kuhinjskim noževima, adolescente koji prkose noćnoj blokadi vozeći 150 km na sat da bi nabavili pirinač ili municiju ili prevozili teško ranjene, zatim oficire i ponekad novinare”.⁶⁹ Međutim, u pokušajima da dođu do Dobrinje, početkom opsade su, osim stanovnika naselja, ubijeni i mnogi inostrani novinari.⁷⁰ Nakon oslobađanja brda Mojnilo Lukavičkom cestom je djelimično omogućena jedina veza između Dobrinje i ostalog dijela Sarajeva, gdje su pripadnici Civilne zaštite iskopali tranšeje koje su vodile kroz podnožje brda Mojnilo, a s ciljem zaštite od snajpera postavili su barikade od automobila i autobusa.⁷¹ U organizaciji svakodnevnog života u naselju učestvovali su i mnogi građani, a nakon zauzimanja dijelova Dobrinje, kao i totalnog uništenja stambenih zgrada koje su se nalazile na prvoj odbrambenoj liniji, stanovnici su svoje prebivalište morali pomjeriti za svega stotinjak metara od svog razrušenog stana.⁷² Suočeno s blokadom i opsadom, stanovništvo je bilo prisiljeno na samoorganizaciju, te su na Dobrinji, u ovakvim okolnostima, nastale i nove institucije, bolnica i gimnazija.⁷³ Intenziviranje napada na naselje, što je rezultiralo velikim brojem ranjenih kojima je trebalo ukazati hitnu me-

⁶⁹ Mann C. 2006. 43.

⁷⁰ Npr. u pokušajima da prođu barikade kojima je agresor okružio naselje, osim građana Dobrinje ubijeni su i mnogi inostrani novinari, među kojima su fotograf španskog dnevnika Avui Jordi Pujol Puente (ubijen 17. maja 1992), novinar ljubljanskog sedmičnog lista *Mladina* Ivo Štandeker (ubijen 16. juna 1992), a ranjeni američka samostalna fotografkinja, radila za parisku agenciju SIPA, Jana Schneider, kamermanka CNN-a Margareth Moth (ranjena 23. jula 1992. na putu prema Sarajevskom aerodromu), i mnogi drugi. Vidi: Ratni zločini u Bosni i Hercegovini. Izvještaji: Amnesty International i Helsinki Watch od početka rata u BiH do rujna 1993. ur. Milena Beader et. al. 1993. 99-100.

⁷¹ Mann C. koja je istraživanje za knjigu obavljala direktno na terenu, i bila svjedokom opsade naselja, na slikovit način interpretira izgled Dobrinje toga vremena: “U Dobrinji – u kojoj automobili ne služe za vožnju već nabacani jedni na druge čine barikadu – cjelokupni život bio je izvrnut, postavljen naopačke. Na primjer, radujete se magli, jer možete izaći, a da vas neprijatelj ne primijeti, lijepe vrijeme vas može izdati”. Vidi: Mann C. 2006. 55.

⁷² Novalić D. 1992. 99.

⁷³ “U mjesecima koji će uslijediti, Dobrinja je postala model zajedničkog truda i snalažljivosti. Uprkos velikoj prevagi, nikada nije pala pod vlast srpske armije”. Vidi: Gjelten T. 1995. 106.

dicinsku pomoć, nagnalo je samoorganizovanje medicinskih radnika, na čelu s prim. dr. Youssefom Hajirom, što ujedno predstavlja spontano rađanje jedne institucije koja će biti zaslužna za spašavanje mnogih života stanovnika Dobrinje. Ponekad je čak bio onemogućen prolaz iz jednog dijela naselja u drugi zbog učestalog granatiranja, snajperskog djelovanja, te su u svakom dijelu Dobrinje bile organizovane područne ambulante, tj. “manje jedinice za pružanje prve medicinske pomoći”.⁷⁴ Za organizaciju ovih ambulanti zaslužni su ljekari koji su živjeli na Dobrinji, a koji su bili onemogućeni svakodnevno odlaziti na posao u bolnice ili domove zdravlja u ostalim dijelovima grada, u kojima su inače bili zaposleni. “Heroji u bijelom”, što je s pravom bio sinonim za ljekare i drugo medicinsko osoblje, nakon što su se mnogi stanovnici iselili iz Dobrinje, kao naselja opasnog za život, doselili su se u naselje u cilju podrške osoblju novoformirane bolnice. Nekoliko datuma se veže za nastanak bolnice, počevši od 5. maja 1992, dana kada su rađene prve operacije ranjenih, ali je sam njen razvoj tekao postepeno, tako da su mnogi odjeli formirani naknadno, a njen hirurški tim stabilizovan je tek krajem 1992. godine. U konačnici, kao datum upisa u sudski registar ustanova kod Višeg suda u Sarajevu, pod nazivom Javna ustanova Opšta bolnica Dobrinja, navodi se 13. april 1993.⁷⁵

Na području Dobrinje nalazile su se i tri osnovne škole: *Dušan Pajić-Dašić* (sada: *Osman Nuri Hadžić*), *Simon Bolivar* (*Skender Kulenović*) i *Nikola Tesla* (*Ćamil Sijarić*). Uprkos činjenici da su sve tri škole uslijed granatiranja uništene ili zapaljene,⁷⁶ prosvjetni radnici, koji su bili stanovnici naselja, organizovali su održavanje nastave, s razlikom što su podrumске prostorije, kotlovnice, smetljarnici zamijenili školske zgrade, a “čak i u porušenim zgradama prostor ispred stepeništa u prizemlju korišćen je kao učionica za đake prvake”.⁷⁷ Posebno je karakteristično za Dobrinju, u odnosu na ostali dio grada koji je držan u opsadi, rađanje haustorskih škola,⁷⁸ što je bilo sigurnije za djecu, ali su se nastavnici

⁷⁴ Hajir Y. 2009. 105.

⁷⁵ Hajir Y. 2009. 20-29.

⁷⁶ O. Š. *Simon Bolivar* je zapaljena 15. maja 1992, dok su se druge dvije škole nalazile na prvoj liniji odbrane. (<http://www.os-sk.edu.ba/historijat.php>). Seniha Bulja iz Pedagoškog zavoda škole na Dobrinji opisuje kao “mrtve i uništene spomenike”. Vidi: Berman D. M. 2004. 95.

⁷⁷ Mann C. 2006. 56.

⁷⁸ Nastava organizovana po haustorima i u manjim grupama dobila je popularni naziv “haustorska škola”.

svakodnevno izlagali opasnosti odlazeći na nastavu s “punkta na punkt”.⁷⁹ Uz pomoć nastavnih listića koje su nastavnici dijelili učenicima, nastava je imala instruktivno-konsultativni karakter, a od učenika se zahtijevao maksimum samostalnog rada. Za realizaciju ovakvog vida organizovanja zaslužan je Nastavni centar Dobrinja, koji je osnovalo Ratno predsjedništvo Općine Novi Grad, a na prijedlog prvog direktora Centra i člana Koordinacionog odbora Smaila Vesnića, još 26. augusta 1992. urađen je *Elaborat o ekonomskoj opravdanosti*, ali i neophodnosti osnivanja Gimnazije *Dobrinja*.⁸⁰ S obzirom na broj učenika srednjoškolskog uzrasta koji su “ostali zatočeni u obruču unutar opsade i nisu mogli doći do svojih škola u koje su bili upisani”,⁸¹ osnivanje Gimnazije *Dobrinja*, ali i organizacija rada drugih srednjih škola u naselju bila je neophodna i sasvim opravdana, s ciljem da se spriječi i onako veliki broj žrtava među civilnim stanovništvom.⁸² Od 1992. do 1993. godine u centru su se nalazile 23 srednje škole. Organizovana je nastava za sve srednjoškolce koji nisu mogli izaći iz obruča i stići do matičnih škola, na primjer učenike Prve gimnazije, Ekonomske, Tehničke, Šumarske, Medicinske i drugih srednjih škola.⁸³ Stanovnici naselja nisu bili uskraćeni ni za kulturne sadržaje, pozorišne predstave. U junu 1993. osnovano je Kulturno-umjetničko društvo *Dobrinja '93*,⁸⁴ a u septembru

⁷⁹ U dijelu naselja koje je pripadalo Osnovnoj školi *Skender Kulenović* nastava je izvođena u podrumskim prostorijama na 16 lokaliteta (<http://www.os-sk.edu.ba/historijat.php>). Na području dijela naselja kojem je pripadala O. Š. *Ćamil Sijarić* nastava je organizirana na 14 punktova. Tokom 1992. godine za učenike Osnovne škole *Osman Nuri Hadžić* nastava je održavana po haustorima, a u kasnijim fazama opsade “škola” se nalazila u suterenu jedne zgrade, koji su prije rata služili kao poslovni prostori. Vidi: Mustajbegović S. “Iz inata su zvonila zvona”, *Dani*, br. 251, 5. april 2002.

⁸⁰ http://gdobrinja.edu.ba/cms/index.php?option=com_content&view=article&id=89&Itemid=56

⁸¹ Berman D. M. 2004. 94.

⁸² Ovakvim vidom odorganizacije nastave, masovna ubistva djece u vrijeme trajanja nastave su izbjegnuta, ali ne i u blizini škola. Na primjer, 27. februara 1993. godine sa dvije granate su ubijeni Mirjana Malešević (učenica Gimnazije Dobrinja) i Samir Poljo (učenik Treće gimnazije). Vidi: Čekić S. – Šestanović M. – Karović M. i Mastalić Košuta Z. 2010. 206, 555. i 637. Također vidi: Prilog br. 8.

⁸³ Tokom 1993. godine na Dobrinji su, u organizaciji matične škole radile 22 srednje škole sa oko 800 upisanih učenika. Vidi: Vesnić S. 1996. 91; Mustajbegović S. “Iz inata su zvonila zvona”, *Dani*, br. 251, 5. april 2002.

⁸⁴ <http://www.sakud.com.ba/kud/dobrinja.htm>.

1993. naselje su posjetili i sarajevski glumci iz centra grada.⁸⁵

Međutim, nestašica osnovnih životnih namirnica, poput vode i hrane, iziskivala je masovna okupljanja civila na otvorenom, posebno u redovima za vodu, humanitarnu pomoć, improvizovanim pijacama ili pak u pokušaju bijega iz ratne svakodnevnice, na improvizovanim igralištima.⁸⁶

Masakr na nogometnoj utakmici 1. juna 1993. godine⁸⁷

Uprkos činjenici da je Sarajevo 6. maja 1993. postalo “sigurnosna zona” UN-a,⁸⁸ granatiranje civilnih ciljeva u gradu je nastavljeno jednakim intenzitetom.⁸⁹ I pored upozorenja Komande Pete motorizovane brigade da se ne organizuju nikakve manifestacije povodom Kurban-bajrama,⁹⁰ na Dobrinji je, više spontano, a s obzirom da je jutro počelo mirno,⁹¹ odlučeno da se odigra

⁸⁵ Diklić D. 2004. 184.

⁸⁶ U nastavku rada bit će govora o masovnim ubistvima civila na navedenim lokacijama u Dobrinji.

⁸⁷ U prvim poglavljima rada govorili smo o masovnim ubistvima civila počinjenim prilikom zauzimanja dijela Dobrinje. S obzirom na činjenicu da nismo u mogućnosti spomenuti sve masovne zločine u naselju, posebnu pažnju pridali smo lokacijama masovnih ubistava civila na nogometnoj utakmici, u redovima za vodu, humanitarnu pomoć ili na improvizovanoj pijaci. Ipak, u prilogima rada navedeno je i nekoliko primjera masovnih ubistava civila u naselju ispred stambenih zgrada i u stanovima ili automobilima. Vidi priloge br: 3, 5, 6, 7, 14. i 15.

⁸⁸ Nakon što je Rezolucijom Vijeća sigurnosti 819 Srebrenica proglašena “sigurnosnom zonom” UN-a, ovakav status proširen je i na Sarajevo, Tuzlu, Žepu, Goražde i Bihać. Vidi: UN, Security Council, 16. april 1993. i 6. maj 1993, Rezolucije: 819 (1993) i 824 (1993). Međutim, “ubrzo je izraz ‘sigurno područje’ (kao i ‘zaštitne snage’) postao okrutno pogrešan. Sigurna su područja spadala među najnesigurnija u svijetu”. Vidi: Silber L. – Little A. 1996. 271.

⁸⁹ Na primjer, 31. maja 1993. godine civili su masovno ubijani na tri lokacije. Vidi: Čekić S. et al. 2010. 114-116.

⁹⁰ Džemidžić M. “Podmuklo iz Lukavice”, *Oslobođenje*, 2. juni 1993. 3.

⁹¹ AIIZ, inv. br. 03-2760, R BiH, 11. novembar 1994. Izjava: A. O: Također, prema pisanju novinara *Oslobođenja*, jutro je počelo “(...) zlokobno mirno. Nisu se oglašavali čak ni snajperisti koji svakodnevno odrađuju svoj prljavi posao. Prijatno junsko sunce mamilo je da se izade i stvaralo iluziju mira. Između dva bloka zgrada, na parking prostor začas je improvizovano igralište, postavljeni mali golčiči – krene utakmica, a ekipe dobiše i svoje navijače. Nedopustiva nesmotrenost, naivno, ali opet ljudski”. Vidi: Džemidžić M. “Podmuklo iz Lukavice”, *Oslobođenje*, 2. juni 1993. 3.

malonogometni bajramski turnir.⁹² U naselju Dobrinja III B, na parkingu između ulica Trg grada Bakua i Trg djece Dobrinje,⁹³ napravljeno je improvizovano nogometno igralište, koje se nalazilo u uglu parkinga, okruženo stambenim zgradama i brdom Mojnilo.⁹⁴ Dok je trajala utakmica, oko 10.20 sati, u razmaku od desetak sekundi, iz pravca Lukavice su ispaljene dvije minobacačke granate,⁹⁵ koje su eksplodirale na igralište, uslijed čijeg je rasprskavajućeg djelovanja ubijeno 13⁹⁶ a ranjeno 112 civila.⁹⁷ Žrtve su, pretežno u privatnim automobilima stanovnika Dobrinje, transportovane do Bolnice *Dobrinja*, dok su teži ranjenici odmah transportovani do Državne bolnice ili Kliničkog centra Koševo.⁹⁸ U istragama koje su provođene nakon ovog zločina ustanovljeno je da su granate ispaljene iz pravca Lukavice, teritorije koja je bila pod kon-

⁹² “Ne prihvatiti poziciju poraženog, izaći iz podruma, dati sebi oduška, živjeti. (...) Mladići i dječaci odigrali su svoju utakmicu života i prkosa na parkingu okruženom automobilskim olupinama, na goliće onako kako to čine svi njihovi vršnjaci širom svijeta samo u drugačijoj atmosferi gdje igra donosi sreću i užitek, a ne smrt (...)”. Vidi: Džemidžić M. “To jesu takvi ljudi”, *Oslobođenje*, 3. juni 1993. 5.

⁹³ Stari nazivi ulica: Trg junaka socijalističkog rada i Martina Lutera Kinga.

⁹⁴ Na igralištu je bilo prisutno između 200-300 gledatelja, a utakmicu su posmatrali i stanovnici iz okolnih stambenih zgrada. Vidi: ICTY, inv. br. 00967218, Izjava svjedoka: Džemo Kadrić; ICTY, inv. br. 009695062, Mirsad Gaši.

⁹⁵ ICTY, P3734A, IT-98-29-T, Crater Analysis, Subject: Mortar Attack at Dobrinja, June the 1st at 10H20B, B. Houdet, Captain, HQ COY, SHQ Sarajevo; United nations – Security Council, S/1994/674/Add.2 (Vol. III), 28 Decembar 1994, Incident study report regarding mortar shelling Dobrinja, Sarajevo on 1 June 1993: investigation; Prepared by: Members od Canada’s Contributed Personnel to the Commision of Experts.

⁹⁶ U Bolnici *Dobrinja* smrt je konstatovana za 11 civila, ali je narednih dana, od posljedica ranjavanja na ovoj lokaciji, smrt nastupila za još dva civila. Vidi: Prilog br. 9.

⁹⁷ Vidi: Prilog br. 9.

⁹⁸ Ljekar iz Državne bolnice Ozren Divović je za sarajevski list *Oslobođenje* izjavio da je, kao posljedica masakra na Dobrinji i granatiranja u Boljakovom Potoku u bolnicu dovezeno oko 40 ranjenih, od čega je šestero (četvero sa Dobrinje i dvoje iz Boljakova Potoka) bilo u kritičnom stanju, te su hitno operisani. Vidi: A. A. “Podmuklo iz Lukavice”, *Oslobođenje*, 2. juni 1993. 3. Direktor Bolnice *Dobrinja* navodi da je u ovoj bolnici evidentirano 102 ranjenika. “Možete li zamisliti da u jednom trenutku u bilo koju Bolnicu stigne 102 ranjenika? Srećom, Bolnica je tada već bila dobro organizovana. Ovaj put smo bili potpuno osposobljeni kao ratni hirurzi”. Vidi: Hajir Y. 2009. 141.

trolom “SRK”,⁹⁹ što je potvrdilo i Pretresno vijeće ICTY-a u predmetu *Galić*.¹⁰⁰

Masakr u redu za vodu 12. jula 1993. godine

Vrlo česta meta artiljerijskog i minobacačkog djelovanja od strane “SRK”/VJ bili su civili koji su se nalazili u redovima za vodu,¹⁰¹ a u periodu od početka opsade do 12. jula 1993. civili su masovno ubijani na sedam lokacija dok su odlazili ili čekali u redu za vodu.¹⁰² U većini sarajevskih kvartova postavljene su pumpe iz kojih se crpila tehnološka voda za sanitarije i održavanje lične higijene, a nakon prokuhavanja voda se mogla koristiti za piće i pripremu hrane. Jedna od lokacija na kojoj su se stanovnici Dobrinje snabdijevali vodom bila je u dijelu naselja Kvadrant C-5, u avliji porodične kuće Mujezinović,¹⁰³ a ova lokacija je bila obilježena u predratnim priručnicima Civilne zaštite,¹⁰⁴ što upućuje na zaključak da su pripadnici “SRK” imali tačne informacije o mjestu masovnog okupljanja stanovnika ovog naselja.¹⁰⁵ Dana 12. jula 1993. na ovoj

⁹⁹ ICTY, P3734A, IT-98-29-T, Crater Analysis, Subject: Mortar Attack at Dobrinja, June the 1st at 10H20B, B. Houdet, Captain, HQ COY, SHQ Sarajevo; United nations – Security Council, S/1994/674/Add.2 (Vol. III), 28 Decembar 1994, Incident study report regarding mortar shelling Dobrinja, Sarajevo on 1 June 1993: investigation; Prepared by: Members od Canada’s Contributed Personnel to the Commision of Experts (Canadian War Crimes Investigation Team, I Methodology.

¹⁰⁰ ICTY, IT-98-29-T, Pred Pretresnim vijećem I, Tužilac protiv Stanislava Galića, Presuda i mišljenje, 5. decembar 2003, par. 387. (Dalje: ICTY, IT-98-29-T, Pred Pretresnim, Galić, Presuda, 2003).

¹⁰¹ Da bi opsadu glavnog grada učinio “potpunijom”, građane primorao na primitivne, predcivilizacijske načine življenja, uskraćujući im osnovne egzistencijalne uslove za život, agresor je, pored ostalog, okupirao i kontrolisao 95% kapaciteta i proizvodnje vode u gradu. Snabdijevanje građana vodom je bilo ugroženo već u maju 1992. godine kada su izvorišta i objekti “Vodovoda” ostali bez napajanja električnom energijom, a vodovod Bačevo je bio pod kontrolom agresora. Vidi: Ajnadžić N. 2002. 267- 271.

¹⁰² U Ulici Halači, Sedrenik 65, Isevića sokak 23, Milana Preloga 23, Marsela Šnajdera 19, Dobrovoljačka 94-96, Šerifa Loje 46. Vidi: Čekić S. et al. 2010. 166, 198, 201, 204, 208.

¹⁰³ Bunar se nalazio u Ulici Spasenije Cane Babovića 39 (danas: Hakije Turajlića 39). Na tom mjestu napravljena je pumpa da bi bilo praktičnije sipati vodu u kanistere i iz ostalih dijelova Dobrinje stanovnici su dolazili po vodu.

¹⁰⁴ ICTY, inv. br. 03041768, Svjedočenje Ismeta Hadžića.

¹⁰⁵ Peta motorizovana brigada snabdijevala se vodom iz cisterni koje je dostavljala Pivara, tako da su se na svim pumpama u naselju okupljali samo civili. Vidi: Isto. inv. br. 03041766.

lokaciji nalazilo se 50-60 civila,¹⁰⁶ a neki od njih su u redu čekali i po 12 sati.¹⁰⁷ Pripadnik Civilne zaštite Enver Taslaman pokušavao je kontrolisati gužvu i red, te je puštao po dvoje ljudi u dvorište, jer je jedna osoba pumpala vodu, a druga postavljala i punila kanistere.¹⁰⁸ U poslijepodnevnim satima, u 15.27 sati, na navedenoj lokaciji eksplodirala je granata, uslijed čijeg je rasprskavajućeg djelovanja je ubijeno 14 i ranjeno 16 civila.¹⁰⁹ Među žrtvama je bilo i po nekoliko članova iz porodica Mehonić,¹¹⁰ Tvrtković¹¹¹ i Talić.¹¹² U istragama obavljenim nakon ovog zločina ustanovljeno je da je pravac dolaska navede-

¹⁰⁶ ICTY, IT-98-29-T, Pred Pretresnim, Galić, Presuda, 2003, par. 390.

¹⁰⁷ Na primjer, kćerke Rasima Mehonića su u redu za vodu čekale od 3.00 sata ujutro, a članovi porodice Tvrtković i njihova komšinica Vinka Knehtl u red su stali pola sata kasnije, tj. u 3.30 sati. Dakle, svi članovi jedne porodice kao i komšije su naizmjenično čuvali svoj red i polahko pomjerali kanistere prema krajnjem cilju – pumpi. Vidi: Džemidžić M. “Nakon masakra u Dobrinji. Dvanaest sati u redu za smrt”, *Oslobođenje*, 14. juli 1993. 5.

¹⁰⁸ ICTY, IT-98-29-T, Witness: Enver Taslaman (open session), Examination by mr. Stamp, 15 April 2002. 7185.

¹⁰⁹ Vidi: prilog br. 10.

¹¹⁰ Ubijene su sestre Sadeta i Nedžiba, i njihova majka Rahima, dok je njihov otac Rasim ranjen, a kada se osvrnuo i ugledao mrtva tijela svoje supruge i kćerki, izgubio je svijest. Dan nakon masakra Rasima su posjetili novinari sarajevskog lista *Oslobođenje*, kojima je posvjedočio: “Već u tri sata ujutro Nedžiba i Sedajeta bile su na nogama. Iskupile su kanistere i krenule na vodu. Žena i ja ostadosmo u kući. Nije ih bilo zadugo. Ali, hajde. Znam da se dugo čeka. (...) Bilo je oko tri popodne. Dođosmo do pumpe i vidim da će i one skoro točiti. Mati im se pridruži, a ja kako imam išijas sjedoh malo po strani. Da sam, bogdo, i ja bio bliže, pa da me nema. Kad je grunulo, osjetio sam bol svukud po desnoj strani, ali sam mogao na noge. Valjda vruće rane. Poletim i prvo podignem glavu Sedajeti. Vidim nema ništa. Nedžiba je, čini mi se disala. Izgubio sam se. Tresnuo sam na asfalt. Ne znam šta mi je s Nedžibom? Možda je i ona u mrtvačnici. Žena mi je poginula. I Sedajeta. Znam to”. Vidi: Džemidžić M. “Nakon masakra u Dobrinji. Dvanaest sati u redu za smrt”, *Oslobođenje*, 14. juli 1993. 5. (Iskaz Rasima Mehonića).

¹¹¹ U redu za vodu su u smjenama čekala tri člana porodice Tvrtković i njihova komšinica Vinka Knehtl. Suprug Jasminke i otac Stele Vlado Tvrtković je oko 3:30 ujutru stao u red, a oko 15:30 sati Jasminka, Stela i Vinka su trebale natočiti prazne kanistere. Vlado je novinaru sarajevskog *Oslobođenja* posvjedočio: “Bio sam sto metara od masakra kada je odjeknula eksplozija. Instiktivno sam trčao od tijela do tijela. Jasminke nije bilo nigdje. Pronašao sam Stelu. Jedan geler joj je gotovo presjekao vrat. Bila je još živa. Naišla su tu neka kola. Izdahnula mi je u naručju prije nego što smo stigli do bolnice. U nekom bunilu primjetio sam u kolima hitne pomoći i beživotno tijelo supruge Jasminke”. Vidi: Džemidžić M. “Nakon masakra u Dobrinji. Dvanaest sati u redu za smrt”, *Oslobođenje*, 14. juli 1993. 5. (Iskaz Vlade Tvrtkovića).

¹¹² U redu za vodu su ubijeni supružnici Ibrahim i Enisa Talić.

nog projektila sjeverozapad – zapad, što odgovara dijelu naselja Nedžarići – sjeverna Ilidža, koji je bio pod kontrolom tzv. “SRK-a”.¹¹³ Međutim, kao što i sa svakom granatom koja je prouzrokovala veći broj žrtava, političko rukovodstvo RS i novinari odgovornost za zločin pripisivali su “muslimanskoj strani”, dok su stranice sarajevskog *Oslobođenja* bile ispunjene dirljivim prizorima nakon masakra, a banjalučki *Glas srpski* je na posljednjoj stranici u nekoliko rečenica izvijestio da “su taj napad izvele muslimanske jedinice stacionirane na Igmanu”.¹¹⁴ Za ovaj zločin Tužilaštvo ICTY teretilo je Stanislava Galića, a Pretresno vijeće konstatovalo je kako je “red civila na Dobrinji ‘C5’ namjerno gađan minobacačkom granatom kalibra 82 mm ispaljenom sa teritorije koju je kontrolisao SRK”.¹¹⁵

Masakr u redu za humanitarnu pomoć i na improvizovanoj pijaci

U sklopu mirovnoga prijedloga Owena i Stoltenberga o podjeli BiH, prema kojem bi grad Sarajevo imao poseban status, pod upravom administratora UN-a,¹¹⁶ pregovori strana u sukobu o ovom prijedlogu nastavljeni su i početkom 1994. godine. Istovremeno s ovim pregovorima, pripadnici “SRK-a” nisu prestajali s granatiranjem i snajperskim djelovanjem, te su krajem 1993. i početkom 1994. godine na mnogim lokacijama masovno ubijali civile.¹¹⁷ U trenucima dok su se na Dobrinji I civili masovno okupili s ciljem da preuzmu humanitarnu pomoć,¹¹⁸ kupe ili prodaju namirnice na improvizovanoj pijaci, oko 11.25 sati, u razmaku od nekoliko sekundi na ulice Oslobođilaca Sarajeva br. 8 i Mihajla Pupina br. 3 eksplodirale su dvije granate, uslijed čijeg su rasprskavajućeg djelovanja ubijena dva a ranjen jedan civil. Prodavci, kupci

¹¹³ ICTY, P3663A, MUP, “Zapisnik o kriminalističko-tehničkom pregledu lica mjesta pada artiljerijskog projektila u naselju Dobrinja ul. Spasenije Cane Babović do broja 115 kojom prilikom je poginulo 12 lica, sačinjen od strane vještaka za balistiku Čavčić Hamdije;” ICTY, IT-98-29-T, 4019, HQ BH COMMAND (MAIN) KISELJAK, Routine, Jul 93, To: HQ UNPROFOR Zagreb, FROM: BH Comd main Kiseljak Engineer Branch, Subject: Crater Analysis

¹¹⁴ “Napad na Dobrinju izveden sa Igmana”. *Glas srpski*, 14. juli 1993. 16.

¹¹⁵ ICTY, IT-98-29-T, Pred Pretresnim, Galić, Presuda, 2003, par. 397.

¹¹⁶ Begić K. 1997. 155.

¹¹⁷ Tokom mjeseca decembra 1993. i januara 1994. civili, u kojima su žrtve bila i djeca, masovno su ubijani na 10 lokacija. Vidi: Čekić S. et al. 2010. 231-240.

¹¹⁸ O humanitarnoj pomoći vidi: Milanović A. 2007.

ili slučajni prolaznici koji su se nalazili na improvizovanoj pijaci, omeđenoj zgradama u Ulici Smaje Hadžimusića, Mihajla Pupina i Oslobođilaca Sarajeva, sklonili su se u jedan od obližnjih ulaza, a nakon nekoliko minuta, misleći da je “opasnost prošla”, ponovo su se vratili na mjesto prodaje,¹¹⁹ u cilju da pakupe namirnice i krenu kući. Međutim, u tom trenutku ispaljena je i treća granata, koja je eksplodirala između njih, od koje je ubijeno sedam, a ranjeno 17 civila. Dakle, na ovoj lokaciji u razmaku od nekoliko minuta (između 11.25 – 11.30 sati) ukupno je ubijeno devet, a ranjeno 18 civila.¹²⁰ Sat vremena nakon ovog masakra, oko 12.30 sati, pripadnici MUP-a RBiH, na čelu s istražnim sudijom Višeg suda u Sarajevu, obavili su uviđaj, a “više lokvi krvi sa dijelovima ljudskog tkiva, vreća – kesa sa prosutim brašnom, jedna poderana od gelera čizma”, samo su neki od dirljivih prizora koje su zatekli na licu mjesta. Kriminalističko-tehničkim pregledom mjesta eksplozija, na osnovu pronađenih ostataka projektila, ustanovljeno je da se radi o minobacačkim granatama kalibra 120 mm, te da su one ispaljene iz pravca istok – sjeveroistok, teritorije koja je bila pod kontrolom “SRK-a”, tj. iz pravca na kojem je smješten kompleks zgrada Energoinvest u Lukavici.¹²¹ Da su minobacačke granate kalibra 120 mm ispaljene s područja Lukavice, potvrdila je i analiza kratera, koju su uradili eksperti UNPROFOR-a, a što je u obraćanju medijima potvrdio glasnogovornik Jose Labandeira.¹²²

Masovna ubistva civila na Dobrinji II (juni – juli 1995. godine) i završetak opsade Sarajeva

Kako je nakon masakra na Markalama 5. februara i Ultimatumu NATO-a od 9. februara 1994. moralo biti povučeno ili stavljeno pod kontrolu UNPROFOR-a teško naoružanje “SRK”/VJ na području 20 km od centra Sarajeva, stvorena je prividna normalnost života u gradu. Međutim, masovna ubistva civila granatiranjem zamijenila su vrlo učestala snajperska djelovanja po ci-

¹¹⁹ ICTY, IT-98-29-T, Pred Pretresnim vijećem, Galić, Presuda, 2003, par. 400.

¹²⁰ Vidi: Prilog br. 11.

¹²¹ AIIZ, inv. br. 7-1272, Zapisnik o kriminalističko-tehničkom pregledu lica mjesta pada artiljerijskih projektila u ulici Mihajla Pupina i ulicu Oslobođilaca Sarajeva, sastavljen od strane ovlaštenog lica krim. tehnike CSB-a Sarajevo Mirze Sabljice, Sarajevo, 5. februar 1994.

¹²² UN Commision of experts, 2/4/94, par. 3208.

vilnim ciljevima u naselju.¹²³ Nekoliko mjeseci nakon ovog ultimatumu pripadnici “SRK-a” intenzivirali su upotrebu teškog naoružanja, a snajperski i minobacački napadi na civile u glavnom gradu BiH su, posebno tokom ljeta 1995. godine, dostigli svoj vrhunac,¹²⁴ popraćeni, “kao što je bio slučaj i ranije, nestašicom osnovnih životnih potreština”.¹²⁵

Nakon masakra na pumpi u redu za vodu u Ulici Hakije Turajlića na Dobrinji,¹²⁶ pripadnici Civilne zaštite organizovali su i druge lokacije za točnje vode, poput one u unutrašnjem dvorištu ranije zapaljene Osnovne škole *Skender Kulenović*.¹²⁷ S obzirom na to da su se 16. i 17. juna vodile borbe i previše granatiralo, civili su bili u podrumima, a kako je 18. juna intenzitet granatiranja smanjen, između 50 i 70 civila okupilo se u redu za vodu u prostorijama navedene škole.¹²⁸ Oko 11.40 sati pripadnici “SRK-a” s područja Nedžarića ispalili su granatu kalibra 120 mm,¹²⁹ koja je eksplodirala u neposrednoj blizini pumpe, na samom “vrhu zida” koji je graničio s fiskulturnom salom,¹³⁰ od koje

¹²³ Okolnosti u kojima su civili namjerno gađani “vatrenim oružjem za direktno djelovanje”, kako je Tužilaštvo ICTY u predmetu Stanislav Galić definiralo snajpersko djelovanje nisu predmet našeg istraživanja. Vidi: ICTY, IT-98-29-I, Tužilac međunarodnog suda protiv Stanislava Galića, Optužnica, Tačke 2-4, Snajpersko djelovanje.

¹²⁴ O granatiranju grada u prethodnim periodima, pogledati: Čekić S. et al. 2010. 242-253.

¹²⁵ Donia R. J. 2006. 362.

¹²⁶ Vidi poglavlje: Masakr u redu za vodu, 12. juni 1993.

¹²⁷ Raniji naziv škole: *Simon Bolivar*. Pripadnici Civilne zaštite su se potrudili da poduzmu što efikasnije mjere zaštite na pumpama za točenje vode, a ova lokacija je važila za jedno od “najzaštićenijih prostora za opskrbu pitkom vodom”, pa komandant Gradskog štaba CZ je razočarano istakao kako “nije sigurno i tamo gdje je sigurno”. Vidi: Smajlović M. “Četnici se osvetili granatiranjem Dobrinje. Sedmero ubijenih u redu za vodu”, *Oslobođenje*, 19. juni 1995. 1.

¹²⁸ “Stajali smo u redu, na mjestu koje je bolje zaklonjeno, trebali smo prići pumpi, brže uzeti vodu i zatim izaći”. Vidi: ICTY, dok. br. 03041499, Izjava svjedoka: Azra Šišić, 23. februar 1996. 3.

¹²⁹ ICTY, 00334865, SRBiH, Republički sekretarijat za unutrašnje poslove, CSB Sarajevo, SJB Novi Grad, br. 1161/95, Crtež lica mjesta, Granatiranje – pumpa za vodu OŠ “Simon Bolivar”, Sarajevo – preko puta ulice Marka Oreškovića, 18. juni 1995. Vidi: ICTY, IT-98-29/1-T, Pred Pretresnim vijećem III, Tužilac protiv Dragomira Miloševića, Presuda, 12. decembar 2007, par. 569. (Dalje: ICTY, IT-98-29/1-T, Pred Pretresnim, Milošević, Presuda, 2007).

¹³⁰ Granata je udarila u zid na visini od 3,2 metra od zemlje. Vidi: ICTY, 06063350, Informativni izvještaj, Richard J. Higgs, Izvještaj o incidentima otvaranja minobacačke vatre na području Sarajeva od 8. novembra 1994. i 18. juna 1995, 21. decembar 2006, str. 16. (Dalje: Izvještaj Higgisa, 2006).

je ubijeno sedam, a ranjeno 12 civila.¹³¹ Žrtve su prebačene u obližnju Opštu bolnicu Dobrinja, a teži ranjenici su, odmah po prijemu, transportovani na Klinički centar Koševo.¹³²

Tri dana nakon ovog masakra, kada je nekoliko redaka u sarajevskom *Oslobođenju* bilo posvećeno ljekarima Dobrinjske bolnice, u znak zahvalnosti za hospitalizaciju civila ranjenih na navedenoj lokaciji,¹³³ od granate koja je eksplodirala na asfaltnu površinu između ulica Mustafe Kamerića br. 4 i Janka Jolovića br. 4,¹³⁴ ubijeno je šest, a ranjeno 15 civila.¹³⁵ Nakon masakra, istovremeno s evakuacijom žrtava, lice mjesta su osigurali pripadnici Treće PS SJB Novi Grad Sarajevo, a uviđaj je obavljen narednog jutra, u kojem je konstatovano da je artiljerijski projektil ispaljen iz pravca jugoistok “gdje su smješteni agresorski položaji na lokalitetu Gavrića Brdo”.¹³⁶ Žrtve su bili stanari koji su se nalazili ispred svojih ulaza, slučajni prolaznici ili civili koji su se vraćali s rijeke Dobrinjke, s punim kantama vode za tehnološku upotrebu.¹³⁷

¹³¹ Vidi: Prilog br. 12.

¹³² Smajlović M. “Četnici se osvetili granatiranjem Dobrinje. Sedmero ubijenih u redu za vodu”, *Oslobođenje*, 19. juni 1995. 1.

¹³³ Direktor Opšte bolnice *Dobrinja* dr. Hajir u intervjuu za *Oslobođenje* ističe slijedeće: “Svim povrijeđenim pružili smo medicinsku pomoć kakvu bi dobili i u Hjustonu. Jedina razlika između tamošnje i naše bolnice je u izgledu zgrade i hodnika”. H. A. “Nakon nedjeljnog zločina nad Dobrinjcima. Visok stepen organiziranosti”, *Oslobođenje*, 21. juni 1995. 5.

¹³⁴ Ovu lokaciju parking i jedna zgrada dijeli od škole u kojoj je, tri dana prije, ubijeno sedam civila.

¹³⁵ Vidi: Prilog br. 13.

¹³⁶ AIIZ, inv. br. 7-1725, RBiH, MUP, CSB Sarajevo, br. 19/04-1.3, dana, 22. juna 1995, Službeni izvještaj; Izvještaj sačinili: Čuljević Rifat i Kurteš Predrag.

¹³⁷ Da bi nivo vode na rijeci Dobrinjki narastao, pripadnici Civilne zaštite su organizovali podizanje brana. Kako bi zaštitili civile koji su prelazili mostove (na rijeci se nalazilo nekoliko mostova koji su povezivali Dobrinju II sa Dobrinjom III), ili dolazili na rijeku po vodu, pripadnici Civilne zaštite su postavili vreće ispunjene pijeskom do visine od dva metra koje su se protezale dužinom cijelog mosta, sa obje strane. Uprkos ovim mjerama zaštite na rijeci je u periodu opsade ubijeno ili ranjeno mnogo civila. Vidi: ICTY, ICTY, IT-98-29-T, Pred Pretresnim, Galić, Presuda, 2003, par. 350. Na primjer, 11. jula 1993. godine snajperom je ubijena Munira Zametica. “Kada je već zahvatila vodu i pokušala da izađe na obalu pogođena je od snajperiste sa agresorske strane, iz naselja Dobrinja IV. Pogođena je u glavu. Moje komšije su pokušale da joj ukažu pomoć ali nisu mogli jer je snajperista i dalje pucao. Jedan mladić je uspio da se spusti do moje supruge i nekim konopcem vezao za ruku, te su je na taj način uspjeli izvući ali je bilo kasno jer je već umrla”. Vidi: AIIZ, inv. br. 7-1724, Izjava: S. Z.

Narednog dana, 22. juna 1995, na Ali-pašino Polje pripadnici "SRK-a" su iz pravca Ilidže ispalili aviobombu, od koje su ubijena dva i ranjena četiri civila,¹³⁸ a 25. juna, u predvečernjim satima, jednom granatom ubijeno je dvoje, a ranjeno troje djece, u trenutku dok su se vozili biciklima iza zgrade u kojoj su stanovali na Dobrinji III (Trg djece Dobrinje).¹³⁹ Pet dana nakon ovog zločina, granatom ispaljenom iz pravca Nedžarića,¹⁴⁰ koja je eksplodirala na stan u Ulici omladinskih radnih brigada br. 4,¹⁴¹ ubijena su dva člana porodice Ahmetagić, dok su druga dva člana iz iste porodice ranjena.¹⁴² Pripadnici "SRK-a" nastavili su jednakim intenzitetom da granatiraju urbane dijelove grada tokom jula i augusta, a nakon što je ispred tržnice Markale ispaljena "jedna granata previše",¹⁴³ avijacija NATO-pakta i *Snage za brze reakcije* optočele su operaciju *Sračunata sila*, te bombardovanjem položaja i vojne infrastrukture VRS-a, 14. septembra 1995. godine konačno prisilile "SRK" na povlačenje teškog naoružanja oko Sarajeva. U konačnici, odlučna akcija Holbrookovog *Shuttlelea* dovela je do potpisivanja Daytonskog mirovnog sporazuma.¹⁴⁴ U skladu s odredbama ovoga sporazuma, veći dio Sarajeva je pripao Federaciji Bosne i Hercegovine, te je, u sklopu reintegracije dijela novogradskih općina, Federalna policija, u pratnji IFOR-a i Međunarodnih policijskih snaga, preuzela

¹³⁸ Pripadnici SRK/VJ su, posebno tokom 1995. godine, intenzivirali primjenu modifikovanih aviobombi na dio grada koji je držan u opsadi. Vidi: ICTY, IT-98-29/1-T, Pred Pretresnim, Milošević, Presuda, 2007. 169-214.

¹³⁹ Vidi: Prilog br. 14. Ova lokacija se nalazi u blizini parkinga na kojem je, dvije godine i 25 dana ranije, tj. 1. juna 1993. godine, u vrijeme održavanja malonogometnog bajramskog turnira granatom ubijeno 13 i ranjeno 112 civila. Vidi poglavlje: Masakr na nogometnoj utakmici, 1. juni 1993. i Prilog br. 9.

¹⁴⁰ ICTY, inv. br. 0330-7439-0330-7462.

¹⁴¹ Smajlović M. "Porodična tragedija Ahmetspahića. Sabina i Said ostali bez roditelja", *Oslobođenje*, 3. juli 1995. 7. (Napomena: umjesto Ahmetspahić, treba Ahmetagić. U ovom članku je pogrešno napisano prezime ove porodice). U vezi s tim vidjeti prilog br. 15 i *Oslobođenje*, 3. juli 1995.15.

¹⁴² Vidi: Prilog br. 15.

¹⁴³ Konstatacija kako su ispred tržnice Markale "Srbi ispalili jednu granatu previše", često spominjana u literaturi, aludira na pitanje što je sa prethodnim vrlo intenzivnim granatiranjima grada?! Vidi: Simms B. 2003. 267.

¹⁴⁴ Holbrooke R. 1998. 219-229.

kontrolu i nad Aerodromskim Naseljem.¹⁴⁵ Međutim, pitanje dijela Dobrinje I i IV ostalo je nedorečeno,¹⁴⁶ te je visoki predstavnik Wolfgang Petritsch februara 2001. imenovao arbitra, koji je 17. aprila 2001. potpisao arbitražnu odluku prema kojoj je oko 800 stanova unutar sporne zone u Dobrinji I i IV pripalo Federaciji, dok je 250 do 300 stanova ostalo u Republici Srpskoj.¹⁴⁷

Odgovornost za masovna ubistva civila u sarajevskom naselju Dobrinja

Za zločine protiv čovječnosti i međunarodnog prava, počinjene prilikom zauzimanja Aerodromskog Naselja, Dobrinje I i IV, niko nije procesuiran ni

¹⁴⁵ “Sistem spaljenje zemlje”, opljačkane fabrike, zapaljene škole, uništena naselja, stanovi (...) je stanje koje su pripadnici Federalnog MUP-a i gradskih vlasti zatekli prilikom ulaska u reinterirana naselja i općine. Vidi: Omerčić E. 2008. 137-151.

¹⁴⁶ Sporna su bila područja dijela Dobrinje I i Dobrinje IV, koja se prostiru na teritoriji koja je 200 metara široka, a dva kilometra duga, jer su se pojavile dvije različite linije. Jedna, međuentitetska linija razgraničenja je bila ucrtana na zvaničnoj mapi Daytonskog mirovnog sporazuma, “dok je druga bila *de facto* međuentitetska linija razgraničenja koja je slijedila liniju sukoba”. Vidi: Dom za ljudska prava za Bosnu i Hercegovinu, Predmet br. CH/00/5738, Federacija Bosne i Hercegovine protiv Republike Srpske, *Odluka o brisanju*, 8. april 2002. (<http://www.hrc.ba/database/decisions/CH00-5738%20Federation%20BiH%20v.%20RS%20Strike%20Out%20L.pdf>)

¹⁴⁷ Human right chamber for Bosnia and Herzegovina, *Odluka o brisanju*, Predmet br. CH/00/5738, Federacija Bosne i Hercegovine protiv Republike Srpske, 8. april 2002. godine. Ulice Miroslava Krležje, Indire Gandi i veći dio ulica Danila Poranjca i Fočanskih propisa, dijelovi Trga Viljema Šekspira i Ivana Ribara, te Osnovna škola “Osman Nuri Hadžić” pripali su Federaciji BiH, a ostali dijelovi Republici Srpskoj. (<http://www.aimpress.ch/dyn/pubs/archive/data/200104/10425-007-pubs-sar.htm>, Hana Imamović, AIM, Sarajevo, Međunarodni arbitar odlučio o Dobrinji. Pisma ispisala novu liniju, 25. april 2001. Arbitar imenovan od strane visokog predstavnika, irski sudija Diarmuid P. Sheridan, nakon detaljno proučene dostupne dokumentacije i izjava o ovom pitanju konstatuje slijedeće: “(...) Nisam siguran da su Dobrinja I i IV ikada bile zaista napuštene, ali sigurno je da su Bošnjaci morali otići”. (...) “Došao sam do uvjerenja da su skoro isključivo ljudi iz Federacije lišeni svojih domova i jedino što mi moja savjest dozvoljava da uradim je da im to nadoknadim na odgovarajućim način. Da bih to uradio, moram da objavim i da odlučim da su stambeni blokovi i škola unutar međuentitetske linije razgraničenja čije povlačenje predlažem i u tu svrhu se pozivam na kartu koju je pripremio major Bečelor kojom se ostvaruje stav do kojeg sam došao. Nikada se nisam osjećao više čovjekom nego što se osjećam u ovom trenutku. Nikada se nisam osjećao skromniji nego što se osjećam u ovom trenutku, i sve bih zamolio da mi vjeruju, da mi je savjest nagnala drugačiji put, onda bih taj put izabrao”. Vidi: *Arbitražna odluka za Dobrinju I i IV*, OHR, Ured visokog predstavnika, Arbitar: Diarmund P. Sheridan, 17. april 2001. (http://www.Ohr.int/print/?content_id=30693).

pred nacionalnim ni pred međunarodnim sudovima. Za zločine počinjene u zatočeničkom objektu Kula, gdje su bili zatočeni, pored ostalih, i civili iz okupiranih dijelova Dobrinje, na Sudu BiH vođen je postupak protiv Momčila Mandića, Radoja Lalovića i Soniboja Škiljevića. Momčila Mandića, koji je vrlo često, u svojstvu ministra pravde,¹⁴⁸ posjećivao zatočenički logor *Kula*,¹⁴⁹ Optužnica je teretila za krivična djela zločina protiv čovječnosti i ratni zločin protiv civilnog stanovništva. Iako je Sud, van svake razumne sumnje, utvrdio da su civili u zatočeničkom logoru *Kula* bili zatočeni u neuslovnim prostorijama, te da su fizički zlostavljani i maltretirani, kao i da je jedan broj zatočenika ubijen, Mandić je oslobođen optužbe, jer, kako je to Pretresno vijeće utvrdilo, “(...) njegov uticaj ne doseže standarde koji su potrebni za utvrđivanje efektivne kontrole”, kao i da je “kontrolu nad zatvorenicima muslimanske nacionalnosti u ovom KPZ-u imala vojna komanda”.¹⁵⁰ Žalbeno vijeće je potvrdilo prvostepenu presudu i konstatovalo da “nadređeni mora biti u stanju da vrši efektivnu kontrolu nad onima koji su počinili zločine za koje se tereti”.¹⁵¹

Radoja Lalovića i Soniboja Škiljevića Optužnica je,¹⁵² pored ostalog, teretila i da su “svjesno i voljno učestvovali u Udruženom zločinačkom poduhvatu (UZP) koji je imao za cilj progon nesrpskog stanovništva (...), da su stražari logora prihvatili civile koje su dovodili pripadnici vojske i policije tzv. Srpske republike BiH, te ih smještali u neuslovne logorske prostorije gdje su bili zatočeni u nečovječnim uslovima, u različitom vremenskom trajanju” kao i da “nisu ništa poduzeli kako bi spriječili podređene stražare i pripadnike vojske

¹⁴⁸ Mandić postaje ministar pravde 12. maja 1992. (Supranote br. 42).

¹⁴⁹ AIIZ, inv. br. 184, R BiH, MUP, CSB, Sarajevo, 23. jula 1992, Izjava: M. J.; AIIZ, inv. br. 03-828, 16. septembar 1992, R BiH, MUP, CSB, Sektor SDB, Sarajevo, Izjava: F. A.; AIIZ, inv. br. 03-2508, R BiH, Centar Instituta Novi Grad Sarajevo, 25. oktobar 1993, Izjava: M. F.; AIIZ, inv. br. 03-3154, R BiH, Centar Instituta Novi Grad Sarajevo, 3. januar 1994, Izjava: F. Š.; AIIZ, inv. br. 03-521, R BiH, CSB, Služba SDB, Sarajevo, 30. decembra 1992, Izjava: F. Z.; AIIZ, inv. br. 03/184, CSB Sarajevo, 23. juni 1992, Izjava: D. E., itd.

¹⁵⁰ Sud BiH, broj: X-KR-05/58, Sarajevo, 18. juli 2007, Tužilaštvo BiH protiv Momčila Mandića, Prvostepena presuda.

¹⁵¹ Sud BiH, Br. X-KRŽ-05/58, 1. septembra 2009. godine, Tužilaštvo BiH protiv Momčila Mandića, Drugostepena presuda.

¹⁵² U periodu od juna do decembra 1992. godine Lalović je bio upravnik zatočeničkog objekta *Kula*, a Škiljević je njegov zamjenik. Od decembra 1992. do kraja 1995. godine Škiljević je obnašao funkciju upravnika logora.

da odvede zatočene civile na nepoznate lokacije gdje su ih ubijali”. Prvostepenom presudom Lalović i Škiljević su proglašeni krivim za pomaganje u UZP a ne i za planiranje, poticanje, naređivanje, izvršenje i podržavanje, zbog čega je Pretresno vijeće “smatralo da stepen njihove krivice nije toliki da bi zahtijevao posebno strogo kažnjavanje”, te ih osuđuje na kaznu zatvora u trajanju od 5 (Lalović) i 8 godina (Škiljević).¹⁵³ U drugostepenom postupku oslobođeni su svih tačaka optužnice, “pošto vijeće nije moglo van razumne sumnje zaključiti da su optuženi Lalović i Škiljević imali ingerencije nad dijelom KP doma u kojem su bili zatočeni civili ‘nesrpske’ nacionalnosti, optuženima se za to nije mogla pripisati krivica”.¹⁵⁴ Dakle, Sud je “van razumne sumnje” utvrdio da su u zatočeničkom objektu *Kula* počinjeni zločini za koje se navedeni terete, ali je smatrao da funkcije, koje su oni obnašali u trenucima dok su njima podređeni stražari činili zločine nad zatočenicima, nisu dovoljne, te je postavio vrlo visoke standarde prema kojima je bilo potrebno dokazati “efektivnu kontrolu” nad direktnim počiniteljima. Za zločine počinjene prilikom zauzimanja dijela Dobrinje, Tužiteljstvo ICTY ne tereti ni Radovana Karadžića¹⁵⁵ ni Ratka Mladića,¹⁵⁶ iako u naredbi od 6. juna 1992. Mladić ističe kako treba “očistiti širi rejon aerodroma”, a na osnovu koje njemu podređeni komandant “SRK-a” Tomislav Šipčić izdaje *Instrukcije* za dejstva svim jedinicama ovoga korpusa.¹⁵⁷ Ova naredba je deset dana nakon njenog izdavanja izvršena u dijelovima Dobrinje koju su 17. juna “SRK” i vojne formacije SRJ okupirale, tako što je ubijen najmanje 39 civila, a preživjeli stanovnici Aerodromskog Naselja, Dobrinje I i IV bili su lišeni slobode i prisilno odvedeni u zatočeničke objekte. Tomislav Šipčić, koji je u periodu od oko 22. maja 1992. do 10. septembra 1992. godine, dakle i u vrijeme zauzimanja Aerodromskog Naselja, obnašao funkciju komandanta “SRK”, nije sudski procesuiran. U ovom periodu počinjeni su brojni

¹⁵³ Sud BiH, Predmet br: X-KR-05/59, Pred Pretresnim vijećem, Tužilac protiv Radoja Lalovića i Soniboja Škiljevića, Presuda, 16. juni 2010.

¹⁵⁴ Sud BiH, Predmet br: S1 1 K 005589 11 Kžk (veza X-KRŽ – 05/59), Datum donošenja: 5. juli 2011, Predmet Tužilaštva BiH protiv Radoja Lalovića i Soniboja Škiljevića, Presuda Apelacionog vijeća.

¹⁵⁵ ICTY, Predmet br. IT-95-5/18-PT, Tužilac međunarodnog Suda protiv Radovana Karadžića, Treća izmijenjena optužnica, 27. oktobar 2009.

¹⁵⁶ ICTY, Predmet br. IT-09-92-PT, Tužilac međunarodnog Suda protiv Ratka Mladića, Četvrta izmijenjena optužnica.

¹⁵⁷ Supranote br. 28.

zločini kako u okupiranim tako i u dijelovima grada koji su držani pod opsadom. Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava je 31. januara 2011. Tužiteljstvu BiH podnio krivičnu prijavu protiv Tomislava Šipčića zbog osnovane sumnje da je naredio, znao ili morao znati za zločine počinjene u periodu njegovog komandovanja "SRK".¹⁵⁸ Šipčićevi nasljednici na funkciji komandanta "SRK-a" Stanislav Galić (10. septembra 1992. - 10. augusta 1994) i Dragomir Milošević (12. augusta 1994. - 14. decembra 1995) pred ICTY-em optuženi su, na osnovu individualne krivične odgovornosti i odgovornosti nadređenog, za ubistvo, nehumana djela, koja nisu ubistvo (zločin protiv čovječnosti, čl. 5.) te za terorisanje i napade na civile (kršenje zakona i običaja ratovanja, čl. 3.) počinjene u dijelu grada koji je držan u opsadi.¹⁵⁹ Stanislav Galić je 2003. godine presudom Pretresnog vijeća oglašen krivim za zločine koje mu je Optužba stavljala na teret, te osuđen na 20 godina zatvora,¹⁶⁰ ali je presudom Žalbenog vijeća (2006) kazna preinačena u doživotni zatvor.¹⁶¹ Dragomir Milošević je presudom Pretresnog vijeća (2007) oglašen krivim za zločine koji mu se stavljaju na teret, te osuđen na kaznu zatvora u trajanju od 33 godine.¹⁶² Žalbeno vijeće poništilo je zaključke Pretresnog vijeća u pogledu granatiranja zgrade Bitas (22. augusta 1995) i tržnice Markale (28. augusta 1995), zbog, kako je isto vijeće utvrdilo, njegovog boravka na liječenju u Beogradu,¹⁶³ te je 12. novembra 2009. izreklo Drugostepenu presudu i smanjilo Miloševićevu kaznu na 29 godina zatvora.¹⁶⁴

¹⁵⁸ AIIZ, inv. br. 56/I-11, Krivična prijava protiv Tomislava Šipčića.

¹⁵⁹ ICTY, IT-98-29-I, Tužilac međunarodnog suda protiv Stanislava Galića, Optužnica, 26. mart 1999; ICTY, IT-98-29/1-PT, Tužilac međunarodnog suda protiv Dragomira Miloševića, Izmijenjena optužnica, 18. decembar 2006, par. 22-25.

¹⁶⁰ ICTY, IT-98-29-T, Pred Pretresnim, Galić, Presuda, 2003, IV Dispozitiv, par. 769-770.

¹⁶¹ ICTY, IT-98-29-A, Pred žalbenim vijećem, Tužilac protiv Stanislava Galića, 30. novembar 2006, XVIII Dispozitiv Presude.

¹⁶² ICTY, IT-98-29/1-T, Pred Pretresnim, Milošević, Presuda, 2007, V Dispozitiv, par. 1008.

¹⁶³ U vrijeme Miloševićeva odsustva, zbog liječenja nakon ranjavanja, u periodu od 6. augusta do 10. septembra 1995. godine, njegove dužnosti je preuzeo Čedomir Sladoje, (Presuda Žalbenog vijeća, par. 289), koji nije sudski procesuiran. Dragomir Milošević je za vrijeme ranjavanja na "ratištu u širem rejonu Zlatišta kod Sarajeva" 17. maja 1995. godine bio "profesionalni oficir Vojske Jugoslavije". Vidi: Čekić S. et al. 2010. 109.

¹⁶⁴ ICTY, IT-98-29/1-A, Pred žalbenim vijećem, Tužilac protiv Dragomira Miloševića, Presuda, 12. novembar 2009, XIII Dispozitiv Presude.

Odbrana generala “SRK-a” u navedenim predmetima je pokušala pokazati kako granate nisu došle iz pravca teritorije koja je bila pod kontrolom “SRK-a”, a masakr na improvizovanom nogometnom igralištu je samo jedan od primjera da se pokušaju osporiti činjenice utvrđene nakon istraga u kojima je ustanovljeno da je pravac dolaska granate bio jugoistok, s teritorije Lukevice.¹⁶⁵ U ekspertskom izvještaju vještaka odbrane za granatiranje u predmetu *Galić* tvrdi se kako je omjer ubijenih i ranjenih nerealan, tj. da je broj ubijenih relativno malen, u odnosu na broj ranjenih koji je “nenormalno velik”,¹⁶⁶ kao i da je “izvor minobacačkog položaja sa kojeg je ispaljena granata smješten u raspon između 300 i 400 metara u pravcu sjeveroistoka”,¹⁶⁷ što je suprotno svim dotadašnjim istragama vezanim za ovaj zločin.¹⁶⁸ Nakon što Pretresno vijeće u Predmetu *Stanislav Galić* nije prihvatilo zaključke Viličićeve “ekspertize”, u završnom podnesku odbrana Stanislava Galića priznaje da je granata ispaljena s teritorije pod kontrolom “SRK-a”, tvrdnjom da je “namjeravani cilj tog napada bio legitiman vojni cilj”, s obzirom na to da je u blizini parkinga prolazio sistem rovova,¹⁶⁹ ili da se u blizini nalazilo atomsko sklonište “kojeg su koristile snage Armije RBiH”. Većina Pretresnog vijeća u predmetu *Galić* smatra kako granate nisu pale blizu rovova, te da oni nisu bili namjeravani cilj napada, kao i da atomsko sklonište “nije bilo namjeravani cilj napada zato što se napadom minobacačkom granatom ovakvom objektu ne može nanijeti znatnija šteta, ako ga granata uopšte može oštetiti”, te da ovaj “incident (...) predstavlja primjer neselektivnog granatiranja civilnog stanovništva”.¹⁷⁰ Postupak protiv vrhovnog komandanta VRS-a i predsjednika RS-a Radovana Karadžića, te generala GŠ VRS-a Ratka Mladića je u toku, a u Optužnicu su, u sklopu dijela koji se odnosi na “incident granatiranja u Sarajevu”, uvrštena i

¹⁶⁵ Vidjeti poglavlje: Masakr na nogometnoj utakmici, 1. juni 1993.

¹⁶⁶ ICTY, IT-98-29-T, 7197, Defence’s submission pursuant to rule 94bis of expert report of Aleksandar Stamanović, Ph.D. Eng., Janko Viličić, Ph.D.Eng, Miroљjub Vukašinović, Ph.D.Eng., Expert Analysis of the “Shelling” cases, Belgrade, 2002. 30.

¹⁶⁷ Isto. 27. i 33.

¹⁶⁸ Rezultati svih dotadašnjih istraga pokazali su kako su granate ispaljene iz pravca jugoistoka, sa teritorije pod kontrolom “SRK”.

¹⁶⁹ Kroz cijelu Dobrinju bili su prokopani rovovi kojim su se kretali stanovnici naselja, u cilju sprečavanja još većeg broja žrtava, uslijed stalnih snajperskih i minobacačkih napada.

¹⁷⁰ ICTY, IT-98-29-T, Pred Pretresnim vijećem, *Galić*, Presuda, 2003, par. 381, 383. i 387.

masovna ubistva civila u naselju Dobrinja (počinjena 1. juna 1993, 12. jula 1993. i 4. februara 1994).¹⁷¹

Zaključak

Prema jednom od “šest strateških ciljeva srpskog naroda” koji se odnosio na podjelu Sarajeva na srpski i muslimanski dio, cijelo sarajevsko naselje Dobrinja bi trebalo pripasti “srpskom dijelu Sarajeva”. Angažovanje vojnih jedinica iz Savezne Republike Jugoslavije, kao i novoformiranog Sarajevsko-romanijskog korpusa, dovelo je do zauzimanja jednog dijela naselja, a “(...) očistiti širi rejon aerodroma” ili “potrati sve što je muslimansko”, kako su glasila naredbe komande Sarajevsko romanijskog korpusa ili funkcionera SDS-a, realizovano je na području Aerodromskog Naselja, Dobrinje IV i dijela Dobrinje I. Međutim, branitelji su pružili herojski otpor, te uspjeli odbraniti veći dio naselja, kao i deblokirati put koji je vodio prema ostalim dijelovima grada. Priznanje Radovana Karadžića kako su uspjeli osvojiti samo dva kraja Dobrinje, ali da glavni dio naselja, i pored vojne premoći, “nisu mogli uzeti”, ujedno je i priznanje braniteljima ovog naselja. Suočeno s blokadom, svakodneвно izloženo sistematskom, neselektivnom granatiranjima, snajperskom djelovanju, uz istovremeno uskraćivanje hrane, vode i brojnih drugih osnovnih egzistencijalnih uslova za život, stanovništvo Dobrinje je bilo prisiljeno na samoorganizaciju, a posebno fascinira “rađanje” brojnih institucija koje su učinile da, naročito u prvim fazama opsade, ovo sarajevsko predgrađe funkcionira kao mala komuna, neovisno o ostalim dijelovima grada. Blizina aerodromske piste imala je nešto drugačije značenje u kasnijim fazama opsade, u odnosu na period do jula 1992. godine, kada je naselje, nakon deblokade i prokopavanja sistema rovova koji su ga povezivali s ostalim dijelovima grada, preraslo u tranzitnu stanicu za sve one koji su pokušali izaći iz grada. Granatiranje civila u redovima za vodu, humanitarnu pomoć, na improvizovanim pijacama, nogometnim igralištima, stanovima i svim drugim mjestima u naselju bila

¹⁷¹ ICTY, Predmet br. IT-95-5/18-PT, Tužilac Međunarodnog suda protiv Radovana Karadžića, Treća izmijenjena optužnica, 27. oktobar 2009; (Prilog G, Incident granatiranja u Sarajevu, str. 23); ICTY, Predmet br. IT-09-92-PT, Tužilac Međunarodnog suda protiv Ratka Mladića, Četvrta izmijenjena optužnica. (Prilog G, Incident granatiranja u Sarajevu, str. 44. Iako je u prvobitnim optužnicama protiv Mladića bio uvrđen i “incident granatiranja” od 12. jula 1993, prema Četvrtoj izmijenjenoj optužnici Mladić se ne tereti za ovaj zločin.

je svakodnevnica Dobrinje, ali karakteristična i za sve dijelove grada koji su pripadnici "Sarajevsko-romanijskog korpusa" držali u opsadi.

Ovo istraživanje obuhvatilo je zločine nad civilima prilikom zauzimanja Aerodromskog Naselja, Dobrinje IV i dijela Dobrinje I, kao i 12 lokacija masovnih ubistava civila u dijelu naselja koje je bilo u opsadi. Pripadnici "Sarajevsko-romanijskog korpusa" i vojne formacije iz Savezne Republike Jugoslavije u Aerodromskom Naselju ubile su po 5 članova iz porodica: Božinović, Džemidžić, Ibrahimagić, Šljivo i Tetarić. Na mnogim od navedenih lokacija istom granatom, u isto vrijeme i na istom mjestu ubijeni su članovi iz 9 porodica: Kruhić, Halilović, Ahmethodžić, Mehonić, Talić, Tvrtković, Spahić, Lončar i Ahmetagić. Iako je broj ubijenih u naselju mnogo veći, prema dosadašnjim istraživanjima evidentirano je 508 žrtava, za potrebe ovoga rada obrađeno je 113 žrtava u masovnim ubistvima.

Za zločine počinjene u dijelu grada koji su jedinice Sarajevsko-romanijskog korpusa držale u opsadi pravosnažno su osuđeni generali Sarajevsko-romanijskog korpusa /Vojske Jugoslavije Stanislav Galić (septembar 1992. - august 1994) i Dragomir Milošević (august 1994. - decembar 1995). Međutim, za period od aprila do septembra 1992. godine za zločine počinjene u dijelu grada koji je držan pod opsadom niko nije procesuiran ni pred nacionalnim ni pred međunarodnim sudovima nadležnim za zločine protiv čovječnosti i međunarodnog prava počinjene na području Republike Bosne i Hercegovine u vrijeme međunarodnog oružanog sukoba. Vrlo opsežne optužnice Tužiteljstva ICTY-a za cijelu Bosnu i Hercegovinu protiv Karadžića i Mladića su jedine u kojima se, djelimično i vrlo šturo, spominju zločini granatiranja i snajperskog djelovanja počinjeni u dijelu Sarajeva koji je bio pod opsadom u periodu do septembra 1992. Za zločine počinjene u zatočeničkom objektu Kula, gdje su, pored ostalih, bili zatočeni i civili iz Dobrinje, Sud BiH je, insistirajući na vrlo visoko postavljenim standardima dokazivanja "efektivne kontrole" nad podređenim, oslobodio optužbe Mandića, Lalovića i Škiljevića. Činjenica da mnogi počinitelji zločina o kojima je bilo govora u radu nisu sudski procesuirani, porodicama žrtava ne pruža ni najmanju satisfakciju, a planerima, naredbodavcima, izvršiocima i njihovim saučesnicima amnestiju, što ostavlja poruku budućim generacijama da je zločin ostao nekažnjen.

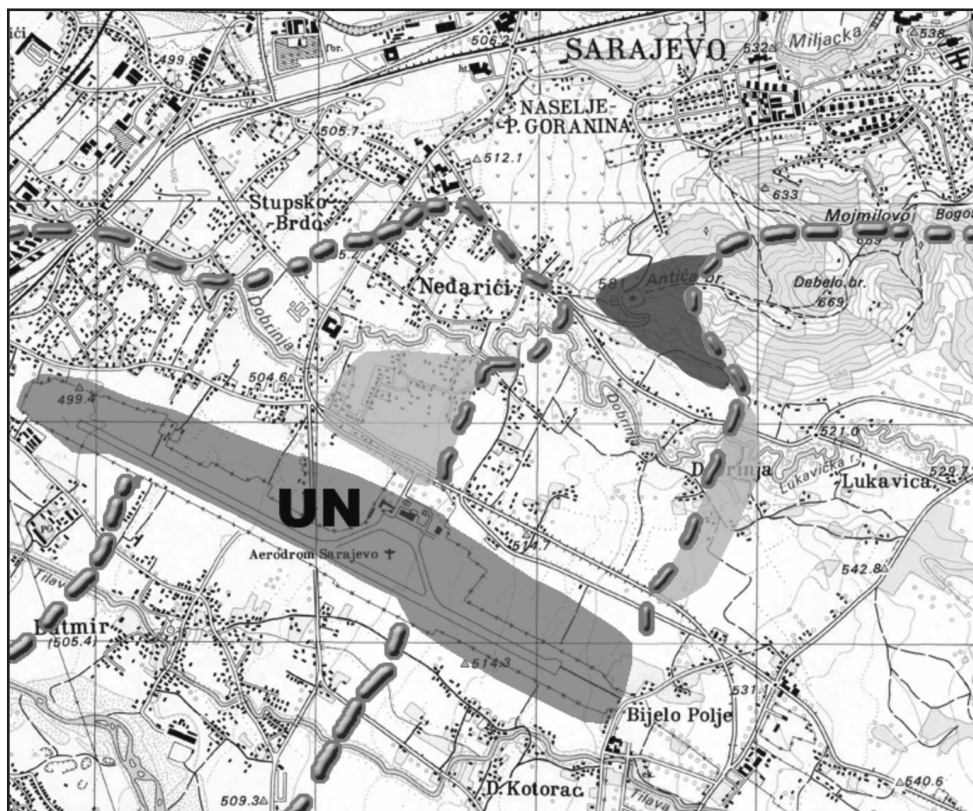
PRILOZI

(Prilog br. 1)



LINJE OPSADE DOBRINJE APRIL-JUNI 1992. GODINE
Autor karte: mr. Mesud Šadinlija




(Prilog br. 2)



LINJE OPSADE DOBRINJE (OD 12, tj. 29. JUNA 1992. DO KRAJA 1995)

Autor karte: mr. Mesud Šadinlija

Legenda:

-  okupirana teritorija (svjetlo siva)
-  oslobođena teritorija (tamno siva)
-  teritorija pod kontrolom UNPROFOR-a (siva)

(Prilog br. 3)

Lokalitet: u automobilu, na putu od Ulice Žikice Jovanovića Španca (Vahide Maglajlić 13) do Bolnice Dobrinja

Vrijeme: 16. maj 1992. godine

U stanu u Ulici Žikice Jovanovića Španca (Vahide Maglajlić br. 13) od gelera granate ranjena je Zora Kruhić. Na automobil u kojem je sin Goran prevezio do bolnice pucano je iz pješadijskog naoružanja, kada su oboje ubijeni:

1. GORAN (Milanko) KRUIĆ 1970 -1992.
2. ZORA (Nikola) KRUIĆ 1946 -1992. (Goranova majka)¹⁷²

(Prilog br. 4)

Prilikom zauzimanja Aerodromskog Naselja pripadnici vojnih formacija iz SRJ, "Sarajevsko-romanijskog korpusa Vojske republike srpske" istjerali su iz podruma i ulaza stambenih zgrada i ubili 39 civila:¹⁷³

1. AGANOVIĆ (Mujo) ZUFER 1951-1992.
2. BILALOVIĆ (Avdo) NERMIN 1962-1992.
3. BOŽINOVIĆ (Ilija) DARKO 1969-1992. (Ilijin sin)
4. BOŽINOVIĆ (Milan) ILIJA 1943-1992. (Darkov otac)
5. ČAUŠEVIĆ (Halil) ŠUĆRIJA 1947-1992.
6. ČOLAKOVIĆ (Osman) AHMED 1950-1992.
7. DERVIŠEVIĆ (Ragip) RASIM 1914-1992.
8. DIBRANI (Bajruš) MURIS 1951-1992.
9. DŽEMIDŽIĆ (Emin) MEHO 1943-1992. (Mufidov otac)
10. DŽEMIDŽIĆ (Meho) MUFID 1967-1992. (Mehin sin)
11. FOČO (Mehmed) RAMIZ 1939-1992.
12. GUŠIMIROVIĆ (Redžo) FAHRUDIN 1946-1992.

¹⁷² AIIZ, inv. br. 005269. Podaci o žrtvi, 29. april 2002.

¹⁷³ Na ovom spisku se nalazi i pet pripadnika Teritorijalne odbrane RBiH, koji su se, u trenutku izvršenja zločina, našli u ulazima stambenih zgrada, te su zatočeni zajedno sa članovima svojih porodica. Pogledati definiciju civila u: Ujedinjene nacije, S/1994/674, 27. maj 1994, "Završni izvještaj komisije eksperata formirane u skladu sa Rezolucijom Savjeta bezbjednosti br. 780 (1992), par. 78; ICTY, IT-98-29-T, Pred Pretresnim, Galić, Presuda, 2003, par. 35 – 62. Pored ovih žrtava, u toku napada na drugi dio naselja, koji graniči sa Kvadrantom C-5 i Mahalom, u direktnim borbenim dejstvima, poginulo je još 28 boraca, pripadnika Teritorijalne odbrane RBiH.

13. HABUL (Džano) ISMET	1931 - 1992.
14. HADŽIBEGIĆ (Muhamed) KADIR	1947-1992. ¹⁷⁴
15. HODŽIĆ (Mehmed) HIMZO	1936-1992.
16. HUKIĆ (Suljo) HASAN	1943-1992.
17. IBRAHIMAGIĆ (Šučo) NUSRET	1957-1992. ¹⁷⁵ (Šućin sin)
18. IBRAHIMAGIĆ (Halim) ŠUĆO	1928 -1992. ¹⁷⁶ (Nusretov otac)
19. JAZVIN (Zahir) RAMO	1952-1992.
20. JURICA (Stanislav) MALIS	1943-1992.
21. KAPETANOVIĆ (Mahmut) SEAD	1938-1992.
22. KEZIĆ (Kruno) SLAVEN	1946-1992.
23. KOLJA (Alija) IBRAHIM	1938-1992.
24. KOMINLIJA (Juso) FIRUZ	1941-1992.
25. LATINOVIĆ (Ilija) VLADIMIR	1948-1992.
26. MIZDRAK (Suljo) FAHRUDIN	1938-1992. ¹⁷⁷
27. MORIĆ (Ismet) ASIM	1944-1992.
28. MULIĆ (Muharem) EMIR	1958 -1992.
29. MUSI (Rudolf) VOJKO	1947-1992.
30. RAMIĆ (Adil) EDINA ¹⁷⁸	1970-1992.
31. RUŽIČKA (Josip) KAZIMIR	1948-1992.
32. SELIMOVIĆ (Šaćir) FEHIM	1946-1992.
33. ŠLJIVO (Meho) ŠUĆRO	1954-1992. ¹⁷⁹ (Zejnin sin)
34. ŠLJIVO (Džafer) ZEJNA	1929-1992. (Šućrova majka)
35. ŠUTROVIĆ (Hasan) MIRSAĐ	1953-1992.
36. TETARIĆ (Ragib) ADNAN	1938-1992. ¹⁸⁰ (Samirov otac)

¹⁷⁴ Hadžibegić Kadir je bio pripadnik TO RBiH.

¹⁷⁵ Posmrtni ostaci Nusreta Ibrahimagića još uvijek nisu pronađeni. (ICRC, BAZ-102781-01).

¹⁷⁶ Posmrtni ostaci Šuće Ibrahimagića još uvijek nisu pronađeni. (ICRC, BAZ-102781-02).

¹⁷⁷ Mizdrak Fahrudin je bio pripadnik TO RBiH.

¹⁷⁸ Prema izjavi majke, Edina je ubijena 19. jula. Vidi: AIIZ, inv. br. 8-1730, Izjava: R. E., 28. januar 2012., ali se u Potvrdi o smrti (JKP. Gradska groblja Visoko, 1997, Izdao: Hamza Žujo), kao datum nasilne smrti navodi 21. juli 1992.

¹⁷⁹ Šljivo Šućro je bio pripadnik TO RBiH.

¹⁸⁰ Tetarić Adnan je bio potpredsjednik Koordinacionog odbora za Dobrinju i Aerodrom te jedan od utemeljitelja prvih oblika civilne vlasti u naselju pod opsadom. Fasciniran njegovim otporom, David M. Berman je knjigu *The War Schools of Dobrinja: Schooling Under Siege in a*

- | | |
|-------------------------------|---|
| 37. TETARIĆ (Adnan) SAMIR | 1964-1992. ¹⁸¹ (Adnanov sin) |
| 38. VATRIĆ (Mušan) ALIJA | 1936-1992. ¹⁸² |
| 39. VELJKOVIĆ DRAGOJE – BATAN | |

(Prilog br. 5)

Lokalitet: Salvadora Aljendea br. 3 (Esada Pašalića br. 3), općina Novi Grad Sarajevo

Vrijeme masakra: 27. august 1992, 18.30 sati

Od rasprskavajućeg dejstva granate koja je eksplodirala na travnatoj površini ispred stambene zgrade u naselju Dobrinja II ubijeni su otac i sin:

- | | |
|-----------------------------|--------------------------|
| 40. HALILOVIĆ (Nazif) SALIH | 1946-1992. (Redžin otac) |
| 41. HALILOVIĆ (Salih) REDŽO | 1977-1992. (Salihov sin) |

Istom granatom ranjena su četiri civila: Džema Halilović (Redžina majka, a Salihova supruga), Šefkija Avdić, Zoran Marjanović i Safet Šatara (komšije porodice Halilović).¹⁸³

(Prilog br. 6)

Lokalitet: Smaje Hadžimusića (Trg zlatnih ljiljana 8-10); Novi Grad

Vrijeme masakra: 31. august 1992, 18.30 sati

Od rasprskavajućeg dejstva granate koja je eksplodirala na asvfaltnoj površini ispred stambene zgrade u naselju Dobrinja I ubijena su dva civila:

1. ČAKAR (Mehmed) ENVER 1955-1992.
2. TABAK (Mujo) AMELA 1981-1992.

Istom granatom ranjena su tri civila: Zulejha Tabak (Amelina sestra), Šemso Čolo i njegova kćerka.¹⁸⁴

Sarajevo Community posvetio liku i djelu Adnana Tetarića. Vidi: Berman D. M. 2005. 2.

¹⁸¹ Tetarić Samir je bio pripadnik TO RBiH.

¹⁸² Vatrić Alija je bio pripadnik TO RBiH.

¹⁸³ AIIZ, inv. br. 7-1702 i 7-1703.

¹⁸⁴ AIIZ, inv. br. 7-918, 7-1277.; *Oslobođenje*, 1. 9. 1992. 1.

(Prilog br. 7)

Lokalitet: Oktobarske revolucije 9/IV (Dobrinjske bolnice 8/IV);

Vrijeme masakra: 6. oktobar 1992, 10.00 sati

Od rasprskavajućeg dejstva granate koja je eksplodirala u stanu porodice Ahmethodžić, u naselju Dobrinja II, ubijeni su sin i majka:

AHMETHODŽIĆ (Suljo) ELVIS 1983-1992.

AHMETHODŽIĆ (Fehim) FATIMA 1958-1992.

Istom granatom ranjen je Suljo Ahmethodžić (Elvisov otac, a Fatimin suprug).¹⁸⁵

(Prilog br. 8)

Lokalitet: Omladinske radne brigade 5 – Gimnazija Dobrinja; Dobrinja II;

Vrijeme masakra: 27. februar 1993, 12.00 sati

Od rasprskavajućeg dejstva dvije granate koje su eksplodirale na pločniku u naselju Dobrinja II, ubijeno je dvoje djece:

MALEŠEVIĆ (Duško) MIRJANA 1977-1993.

POLJO (Meho) SAMIR 1976-1993.¹⁸⁶

(Prilog br. 9)

Lokalitet: Trg djece Dobrinje - parkiralište Dobrinja III B

Vrijeme masakra: 1. juni 1993, 10.20 sati

Iz pravca Lukavice, teritorije koja je bila pod kontrolom "SRK-a", ispaljene su dvije granate, koje su eksplodirale na improvizovanom nogometnom igralištu u naselju Dobrinja III. Ubijeno je 11 civila, ali je od teških povreda, nakon izvjesnog vremena, smrt nastupila za još dva civila. Ukupno je ubijeno 13 civila.¹⁸⁷

1. BAJRAKTAREVIĆ (Asim) ATIF 1951-1993.

¹⁸⁵ AIIZ, inv. br. 7-839 i 7-1278.

¹⁸⁶ AIIZ, inv. br. 7-852 i 7-1280.

¹⁸⁷ Na spomen-obilježju, postavljenom na mjestu zločina, stoji da je ubijeno 26 civila. U raspoloživim izvorima nismo otkrili identitet još dvije žrtve.

-
- | | |
|--|------------|
| 2. GOJAK (Šemso) ALIJA | 1956-1993. |
| 3. MIRVIĆ (Adil) ADNAN | 1975-1993. |
| 4. MULAHEMETOVIĆ (Omer) KEMAL ¹⁸⁸ | 1976-1993. |
| 5. OSADČIJ (Anton) DRAGAN | 1966-1993. |
| 6. RAMIĆ (Rasim) REFIK | 1941-1993. |
| 7. RAZIĆ (Salko) JUSUF | 1958-1993. |
| 8. SELMANOVIĆ (Amir) ADEL | 1979-1993. |
| 9. ŠABANIĆ (Derviš) MUNIR | 1944-1992. |
| 10. ŠOLAJA (Vladimir) DANIJEL ¹⁸⁹ | 1981-1993. |
| 11. TREBO (Muhamed) DAMIR | 1965-1993. |
| 12. ZAGORICA (Muhamed) ASIM | 1953-1993. |
| 13. ŽIŽIĆ (Krunoslav) MARKO | 1982-1993. |

Istom granatom ranjeno je 112 civila: Halid Adrović, Mirsad Agić, Baša Antić, Rusmir Arslanagić, Edo Avdić, Sead Bajić, Zoran Barišić, Jakov Baskarada, Lejla Beglerović, Senad Bešić, Štefo Bihorac, Sead Bojić, Lazar Bošnjak, Nermin Brkić, Vahid Burbegović, Emina Cocalić, Samir Curić, Rešo Cvjetanović, Edhem Čankušić, Samir Čamo, Smail Čelebić, Zaim Čišić, Muamer Čorambegović, Adnan Demić, Osman Džaferović, Mehmed Džino, Ahmet Fazlić, Ismet Fazlić, Rešo Fetahović, Ivica Franković, Hamdija Gašaj, Mirsad Gaši, Nermin Gavranović, Omer Hadžiabdić, Vehid Hajro, Hamdija Halilović, Kemal Halilović, Ismet Hamza, Tema Hamza, Hamdija Hatibović, Selvedin Hodžić, Muamer Hrđić, Edhem Hrustemović, Hamdo Huskić, Nezir Huskić, Akif Imamović, Haris Imamović, Jasmin Imamović, Enes Islamović, Nermin Jačević, Vladimir Jakšić, Rašid Jamaković, Džema Januzi, Jasminko Jašar, Džemo Kadrić, Zufer Kadrić, Asim Kalafat, Kalamujić Emir, Trle Kasim, Miodrag Katonić, Raif Kožo, Subhin Krajčin, Amir Kravić, Ramiz Krupalija, Davor Krvavac, Hajrudin Ligata, Ljubaš Mišo, Mithat Malićbegović, Adnan Manko, Muhamed Mrđić, Jusuf Mutapčić, Muamer Mutapčić, Ferid Muzači, Muhamed Omerbegić, Enver Oglečevac, Omer Oglečevac, Almir Oglečevac, Azem Omeragić, Senad Omičević, Fadil Osmanović, Miroslav Pajić, Jakub Paskarada, Goran Perišić, Miroslav Prpić, Izet Radača, Robert Resner, Almedin Rovčanin, Hasan Sahat, Radivoje Samardžija, Amir Smajić, Nermin Smajić,

¹⁸⁸ Kemal Mulahmetović je u ovom masakru teško ranjen, a smrt je nastupila 5. juna 1993.

¹⁸⁹ Danijel Šolaja je također teško ranjen, a smrt je nastupila 27. augusta 1993.

Muamer Solak, Nusret Srežović, Adnan Suljagić, Nedim Šandal, Damir Šetković, Izet Škulj, Zlatan Šteković, Vladimir Šolaja, Ivica Tahirović, Miodrag Tolić, Kemal Trampa, Salem Trampa, Jasmin Turan, Džemal Varatanović, Nedeljko Vasić, Vukoje Vujinović, Vukojica Vussinova, Esad Zahirović, Eldin Zornić, Elmir Zornić, Faruk Zukić.¹⁹⁰

(Prilog br. 10)

Lokalitet: Cane Babovića (Hakije Turajlića 37); Novi Grad

Vrijeme masakra: 12. juli 1993, 15.27 sati

Iz pravca Nedžarića – sjeverne Ilidže, teritorije koja je bila pod kontrolom “SRK-a”, ispaljena je granata koja je eksplodirala na asfaltnoj površini ispred porodične kuće Mujezinović, u naselju Dobrinja, kvadrant C-5, gdje su civili čekali u redu za vodu. Ubijeno je 12 civila, ali je od teških povreda nekoliko sati nakon ranjavanja smrt nastupila za još dva civila. Ukupno je ubijeno 14 civila:

1. JELOVAC (Selim) ILHAM 1976-1993.¹⁹¹
2. KIRLIĆ (Fejsal) AJDIN 1977-1993.
3. KNEHTL (Dragutin) VINKA 1932-1993.¹⁹²
4. MATIĆ (Drago) LJILJANA 1972-1993.
5. MEHONIĆ (Rasim) NEDŽIBA 1960-1993.
(Rahimina kćerka i Sedaetina sestra)
6. MEHONIĆ (Juso) RAHIMA 1933-1993.
(Nedžibina i Sedaetina majka)
7. MEHONIĆ (Rasim) SEDAETA 1961-1993.
(Rahimina kćerka i Nedžibina sestra)
8. MIĆANOVIĆ DRAGICA 1930-1993.
9. SELIMOVIĆ (Nasuf) SULEJMAN 1929-1993.

¹⁹⁰ ICTY, IT-98-29-T, Pred Pretresnim, Galić, Presuda, 2003, par. 380-387; AIIZ, inv. br. 7-930, 7-858, 7-857, 7-1044, 7-1162, 7-1041, 7-946 i 7-1248, 7-1283. Hirurški protokol Bolnice *Dobrinja*, 1. juni 1993.

¹⁹¹ Ilham Jelovac je na ovoj lokaciji teško ranjen, ali je na putu do bolnice nastupila smrt.

¹⁹² Vinka Knehtl je na ovoj lokaciji teško ranjena, a smrt je nastupila u Bolnici Koševo, nekoliko sati nakon ranjavanja. Vinkin suprug Štefan Knehtl je, nepune dvije godine nakon ovog masakra, 21. juna 1995, ubijen gelerom granate, ispred svoje zgrade u Ulici Janka Jolovića. Vidi: Lokacija br. 13.

10. SIMIĆ (Borisav) ZORKA 1939-1993.
11. TALIĆ (Šaban) IBRAHIM 1916-1993. (Enisin suprug)
12. TALIĆ (Uzeir) ENISA 1946-1993. (Ibrahimova supruga)
13. TVRTKOVIĆ (Ivan) JASMINKA 1944-1993. (Stelina majka)
14. TVRTKOVIĆ (Vladimir) STELA 1968-1993. (Jasminkina kćerka)

Istom granatom ranjeno je 16 civila: Majda Alihodžić, Kasim Čaušević, Izet Čolaković, Manojlo Dangubić, Sadeta Dervišević, Senija Dizdarević, Mirsad Džanković, Hamid Đozo, Derviš Fazlić, Husein Grebić, Fehma Kurić, Rasim Mehonić (Rahimin suprug i Nedžibin i Sedaetin otac), Ahmed Milić, Džulsuma Mršović, Enver Taslaman i Enes Turan.¹⁹³

(Prilog br. 11)

Lokalitet: Oslobođilaca Sarajeva br. 8

Vrijeme masakra: 4. februar 1994, 11.30 sati

Iz pravca Lukavice, teritorije koja je bila pod kontrolom “SRK-a”, ispaljene su tri granate koje su eksplodirale u parku u naselju Dobrinja I, gdje je u redu za humanitarnu pomoć i na improviziranoj pijaci na licu mjesta ubijeno osam civila. Od teških povreda sljedećeg dana smrt je nastupila za još jednog civila.

Ukupno je ubijeno devet civila, od kojih dvoje djece:

1. BALIČEVAC (Nezir) SAIDA 1976-1994.
2. HEBIBOVIĆ (Salko) OSMAN 1920-1994.¹⁹⁴
3. KOLAR (Šećo) EMIN 1937-1994.
4. MUSTAGRUDIĆ (Šaban) ENVER 1942-1994.
5. PRIBINJA (Adem) MUŠKIJA 1959-1994.
6. ŠITO (Asim) AIŠA 1954-1994.
7. SPAHIĆ (Ibro) MIRSAD 1970-1994. (Selmin brat)
8. SPAHIĆ (Ibro) SELMA 1984-1994. (Mirsadova sestra)
9. TENŽERA (Gradimir) JADRANKA 1963-1994.

Istom granatom ranjeno je 18 civila: Refka Baličevac (Saidina majka),

¹⁹³ Vidjeti napomenu 110; AIIZ, inv. br. 7-860, 7-1163, 7-1193, 7-1251, 7-1284; Opšta bolnica *Dobrinja*, Sarajevo; Hirurška ambulanta, “Usljed granatiranja u redu za vodu, Kvadrant C-5; Pumpa za vodu”; *Oslobođenje*, 14. juli 1993. 7 i 20. juli 1993. 7.

¹⁹⁴ Osman Hebibović je teško ranjen, a smrt je nastupila sljedećeg dana (5. februara 1994).

Pero Barešić, Fuad Begić, Zumreta Džanko, Jadranka Ekmečić, Eldar Hafizović, Šefko Halilović, Sevdá Hasanović, Šefko Hadžibegić, Vezira Jabučar, Zahida Kadrić, Sabahudin Ljuša, Rajko Maksimović, Refik Memičević, Atif Mušanović, Azra Omerspahić, Refik Sokolar i Fata Spahić.¹⁹⁵

(Prilog br. 12)

Lokalitet: Marka Oreškovića do br. 12 (OŠ *Skender Kulenović*)

Vrijeme masakra: 18. juni 1995, 11.40 sati

Iz pravca dijela Nedžarića, koji je bio pod kontrolom “SRK-a”, ispaljena je granata, koja je eksplodirala na zid ranije zapaljene Osnovne škole *Simon Bolivar* (sada: OŠ *Skender Kulenović*), gdje su se nalazili civili koji su čekali u redu za vodu. Ubijeno je sedam civila:

1. ČIZMIĆ (Sulejman) KENAN 1976-1995.
2. IMAMOVIĆ (Hasan) REŠAD 1952-1995.
3. KADIĆ (Mustafa) IZET 1932-1995.
4. LONČAR (Alija) NURA 1935-1995.
5. LONČAR (Hasan) SAFET 1933-1995.
6. MEHMEDOVIĆ (Meho) SULEJMAN 1946-1995.
7. SIJERČIĆ (Ahmet) BAHRIJA 1942-1995.

Istom granatom ranjeni su: Vladimir Milojević (1932), Mutimir Mijušković (1935), Edin Smajić, Muniba Alić (1936), Afan Kalabić (1950), Bosa Šućur, Muharem Misrić (1932), Suada Sinanović (1945), Hasnija Begić (1944), Emira Nović (1925), Omer Mušanović (1966) i Azra Šišić (1950).¹⁹⁶

(Prilog br. 13)

Lokalitet: Janka Jolovića br. 4 (Mustafe Kamerića br. 4)

Vrijeme masakra: 21. juni 1995, 19.00 sati

Iz pravca Gavrića Brda, teritorije koja je bila pod kontrolom “SRK-a”, ispaljena je granata koja je eksplodirala na asfaltnoj površini između navedenih ulica u naselju Dobrinja II. Ubijeno je šest civila:

¹⁹⁵ AIIZ, 7-1271, 7-1272, 7-871, 7-870, 7-938, 7-1068, 7-1263, 7-1281, 7-1282 i 7-1286, 7-1273.

¹⁹⁶ Vidi napomene: 127. i 128.; AIIZ, 7-1725, 7-1268, 7-894, 7-942 i 7-1287.

1. BRKIĆ (Alija) MEHO 1928-1995.
2. BUKVA (Ramo) AIDA 1984-1995.
3. KNEHTL (Jože) ŠTEFAN 1925-1995.
4. LENDO (Fehim) FERID 1966-1995.
5. SADIKOVIĆ (Huso) ĆAMIL 1939-1995.
6. SADIKOVIĆ (Šefket) MIRSAD 1955-1995.

Istom granatom ranjeno je 15 civila: Eldin Ćurevac (1981), Kimeta Hot, Husein Humić (1953), Zumreta Kalamujić (1977), Azemina Karahožić (1947), Kristina Kašić (1991), Zdenka Kujača (1932), Fatima Lilić (1947), Samir Mehunić (1977), Sead Mustagrudić (1975), Adnan Pavlović (1983), Zvezdana Stojković (1974), Devla Šabanija (1955), Bosiljka Tomić (1939) i Kenan Volder (1981).¹⁹⁷

(Prilog br. 14)

Lokalitet: Dobrinja III - Trg djece Dobrinje

Vrijeme masakra: 25. juni 1995, 21.00 sati

Pripadnici "SRK-a" ispalili su granatu koja je eksplodirala ispred stambene zgrade u naselju Dobrinja III. Ubijeno je dvoje djece:

1. EFICA (Ahmet) NIHAD 1979-1995.
2. KRŽILO (Ferid) ADNAN 1982-1995.

Istom granatom ranjeni su: Marko Jašar, Adis Kajanija i Mirza Pita.¹⁹⁸

(Prilog br. 15)

Lokalitet: Omladinskih radnih brigada br. 4

Vrijeme masakra: 1. juli 1995.

Pripadnici "SRK-a" su sa položaja u Nedžarićima ispalili granatu koja je eksplodirala u stan porodice Ahmetagić, od čega su ubijena dva civila (supružnici):

1. AHMETAGIĆ (Orhan) HASIBA 1946-1995.

¹⁹⁷ AIIZ, inv. br. 7-1725, 7-1154, 7-894, 7-1177 i 7-942; 7-1290. *Oslobođenje*, 22. 6. 1995. 1.

¹⁹⁸ AIIZ, inv. br. 7-895, 7-1289. *Oslobođenje*, 26. VI 1995. 1; 27. VI 1995. 11.

2. AHMETAGIĆ (Latif) MUJO 1938-1995.¹⁹⁹

Istom granatom ranjena su njihova djeca: Sabina Ahmetagić (1975) i Said Ahmetagić (1973).

IZVORI I LITERATURA

IZVORI

a) Neobjavljeni izvori

Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu (AIIZ)

- Podaci o žrtvi: Obrazac br. 1 (Šifra “0-1”); Obrazac A. “Osnova za usmjereni orijentacioni intervju”, Izvod iz matične knjige rođenih, Izvod iz matične knjige umrlih, Potvrda o smrti uz ljekarski izvještaj o uzroku smrti, Potvrda pokopnog društva o ukopu, Obrazac E. “Masovni zločin. Masovna ubistva i ranjavanja”;
- Izjave svjedoka Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu.
- Dio dokumentacije Ministarstva unutrašnjih poslova RBiH (MUP RBiH), Centar Službi bezbjednosti Sarajevo (CSB Sarajevo).
- Dio dokumenatacije Ministarstva unutrašnjih poslova Srpske republike BiH, Stanica javne bezbjednosti Ilidža (SJB Ilidža).
- Armija RBiH,
- Glavni štab Vojske Srpske republike BiH - Vojske Republike Srpske
- Sarajevsko-romanijski korpus.
- Srpska demokratska stranka (SDS)
- Krivična prijava protiv Tomislava Šipčića upućena Tužiteljstvu BiH.

¹⁹⁹ AIIZ, inv. br. 7–895, 1288. *Oslobođenje*, 3. juli 1995. 7.

Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine – AFBiH

- Regionalni štab Teritorijalne odbrane (RŠTO).

Sud Bosne i Hercegovine – Sud BiH

- Predmet br: X-KR-05/58, Sarajevo, 18. juli 2007, Tužilaštvo Bosne i Hercegovine protiv Momčila Mandića, Prvostepena presuda.
- Predmet br. X-KRŽ-05/58, 1. septembra 2009. godine, Tužilaštvo BiH protiv Momčila Mandića, Drugostepena presuda.
- Predmet br: X-KR-05/59, Pred Pretresnim vijećem, Tužilac protiv Radoja Lalovića i Soniboja Škiljevića, Prvostepena presuda, 16. juni 2010.
- Predmet br. S1 1 K 005589 11 Kžk (veza X-KRŽ-05/59), 5. juli 2011, Predmet Tužilaštva BiH protiv: Radoja Lalovića i Soniboja Škiljevića, Presuda Apelacionog vijeća.

International Criminal Tribunal of the former Yugoslavia – ICTY

- IT-95-5/18-PT, Tužilac međunarodnog Suda protiv Radovana Karadžića, Treća izmijenjena optužnica, 27. oktobar 2009.
- IT-09-92-PT, Tužilac međunarodnog Suda protiv Ratka Mladića, Četvrta izmijenjena optužnica, 16. decembar 2011.
- IT-98-29-I, Tužilac međunarodnog suda protiv Stanislava Galića, Optužnica, 26. mart 1999.
- IT-98-29-T, Pred Pretresnim vijećem I, Tužilac protiv Stanislava Galića, Presuda i mišljenje, 5. decembar 2003.
- IT-98-29-A, Pred žalbenim vijećem, Tužilac protiv Stanislava Galića, 30. novembar 2006.
- IT-98-29/1-PT, Tužilac međunarodnog suda protiv Dragomira Miloševića, Izmijenjena optužnica, 18. decembar 2006.
- IT-98-29/1-T, Pred Pretresnim vijećem III, Tužilac protiv Dragomira Miloševića, Presuda, 12. decembar 2007.
- IT-98-29/1-A, Pred žalbenim vijećem, Tužilac protiv Dragomira Miloševića, Presuda, 12. novembar 2009.
- IT-94-1-A, Pred Žalbenim vijećem, Tužilac protiv Duška Tadića, Presuda, 15. juli 1999.
- IT 03-69, Tužilac protiv Jovice Stanišića i Franka Simatovića, Ekspertski izvještaj, Donia Robert J. 2008. *Izvodi iz govora u Skupštini Republike Srpske 1992-*

1996. Ann Arbor: Center for Russian and East European Studies, University of Michigan.

- IT-98-29-T, Defence's submission pursuant to rule 94bis of expert report of Aleksandar Stamanović, Ph.D. Eng., Janko Viličić, Ph.D.Eng, Mirosljub Vukašinić, Ph.D.Eng., Expert Analysis of the "Shelling" cases, Belgrade, 2002.
- Informativni izvještaj, Richard J. Higgs, Izvještaj o incidentima otvaranja minobacačke vatre na području Sarajeva od 8. novembra 1994. i 18. juna 1995, 21. decembar 2006.
- Crater Analysis, Subject: Mortar Attack at Dobrinja, June the 1st at 10H20B, B. Houdet, Captain, HQ COY, SHQ Sarajevo; United nations – Security Council, S/1994/674/Add.2 (Vol. III), 28 Decembar 1994, Incident study report regarding mortar shelling Dobrinja, Sarajevo on 1 June 1993: investigation; Prepared by: Members of Canada's Contributed Personnel to the Commission of Experts.
- Dio dokumentacije MUP-a RBiH, CSB Sarajevo.
- Izjave svjedoka ICTY.
- Arhiv presretnutih telefonskih razgovora.

Viši regionalni sud Düsseldorf

- Presuda protiv Nikole Jorgića, 13. august 1999, Düsseldorf Ovjereni prevod stalnog sudskog tumača za bosanski i njemački jezik - Vesne Grdić.

Ujedinjene nacije (UN)

- United Nations – Security Council
- UN Commission of Experts (1992 – 1994).

Office of the High Representative (OHR) – Ured visokog predstavnika

- *Arbitražna odluka za Dobrinju I I IV*, Arbitar: Diarmund P. Sheridan, 17. april 2001.

Komisija za ljudska prava pri Ustavnom sudu BiH

<http://www.hrc.ba/commission/bos/default.htm>

- Dom za ljudska prava za Bosnu i Hercegovinu, Predmet br. CH/00/5738, Federacija Bosne i Hercegovine protiv Republike Srpske, *Odluka o brisanju*, 8. april 2002.

International Committee of the red Cross (ICRC)

<http://www.icrc.org/>

- List of names (Last update: 30 May 2012)

b) Objavljeni izvori

- Presuda Međunarodnog suda pravde: Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore, 26. februar 2007. 2008. Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava,
- Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991. Nacionalni sasatav stanovništva. Rezultati za Republiku po opštinama i naseljenim mjestima 1991. *Statistički bilten br. 234*. 1993. Sarajevo: Državni zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine.
- Zapisnik sa 16. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovni održane 12. maja 1992. godine u Banjoj Luci, u: Donia J. Robert, Dizdarević Srđan, Perićević Slavko, Alić Sinan /uređivački kolegij/. 2007. *Ja sam za ratnu opciju*. Tuzla: Fondacija "Istina, Pravda, Pomirenje".
- Ratni zločini u Bosni i Hercegovini. Izvještaji: Amnesty International i Helsinki Watch od početka rata u BiH do rujna 1993. ur. Milena Beader et. al. 1993. Zagreb: Antiratna kampanja, Hrvatska, Centar za mir, nenasilje i ljudska prava.

c) Novine

- *Dani*, Sarajevo
- *Glas srpski*, Banja Luka
- *Oslobođenje*, Sarajevo

d) Internet

- <http://www.icty.org/>
- http://www.iccnw.org/documents/AI_Ger.pdf
- <http://www.os-sk.edu.ba/historijat.php>
- http://gdobrinja.edu.ba/cms/index.php?option=com_content&view=article&id=89&Itemid=56
- <http://www.sakud.com.ba/kud/dobrinja.htm>
- <http://www.aimpress.ch/dyn/pubs/archive/data/200104/10425-007-pubs-sar.htm>
- http://www.Ohr.int/print/?content_id=30693

- <http://www.hrc.ba/database/decisions>
- <http://www.icrc.org/>

LITERATURA

- Ajnadžić Nedžad. 2002. *Obrana Sarajeva*. Sarajevo: ITD Sedam.
- *Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta*. ur. Biserko Sonja. 2006. Beograd: Helsinški komitet za ljudska prava u Srbiju.
- Bećirović Hajriz. 2003. *Dobrinjska ratna drama*. Sarajevo: Jedinствена organizacija boraca BiH “Unija veterana”.
- Begić Kasim. 1997. *Bosna i Hercegovina od Vencove misije do Daytonskog mirivnog sporazuma (1991-1996)*. Sarajevo: Bosanska knjiga.
- Berman David M. 2004. *Heroji Treće gimnazije: Ratna škola u Sarajevu 1992-1995*. Sarajevo: Institut za istoriju.
- Berman David M. 2005. *The War Schools of Dobrinja: Schooling Under Siege in a Sarajevo Community*. Pittsburgh: The Carl Beck Papers in Russian and Est European Studies.
- Čekić Smail. 2004. *Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu – planiranje, priprema, izvođenje*. Knjiga I i II. Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu.
- Čekić Smail, Šestanović Muhamed, Karović Merisa, Mastalić Košuta Zilha. 2010. *Zločini nad djecom Sarajeva u opsadi*. Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu.
- Čekić Smail. 2011. *Praksa Međunarodnog suda pravde. Pravna ili politička? – Predmet: Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore*. u: “Genocid u Bosni i Hercegovini: posljedice presude Međunarodnog suda pravde, zbornik radova Međunarodne naučne konferencije održane 10. i 11. jula 2009. godine u Potočarima (Srebrenica), Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu.
- Diklić Davor. 2004. *Teatar u Ratnom Sarajevu 1992-1995. Svjedočanstva*. Sarajevo – Zemun: Kamerni teatar 55 – Most Art.
- Donia Robert J. 2006. *Sarajevo – Biografija grada*. Sarajevo: Institut za istoriju.
- Gjelten Tom. 1995. *Sarajevo Daily. A City and its Newspaper under Siege*. New York: HarperCollins Publishers.

- Hajir Yousser. 2009. *Bolnica Dobrinja: Monografija*. Sarajevo: EDIS 1981.
- Hamzić Muharem. 2004. *Dobrinjska tvrđava*. Sarajevo: Općina Novi Grad.
- Holbrooke Richard. 1998. *Završiti rat*. Sarajevo: Šahinpašić.
- Karavelić Vahid, Rujanac Zijad. 2009. *Sarajevo: Opsada i odbrana – Siege and Defense 1992-1995*. Sarajevo: Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu.
- Lučarević Kerim Doktor. 2000. *Bitka za Sarajevo: Osuđeni na pobjedu*. Sarajevo: TZU.
- Macić Bećir. 2001. *Zločin protiv mira*. Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu.
- Mann Carol. 2006. *Kućne amazonke: Otpor žena iz Dobrinje, predgrađa Sarajeva*. Sarajevo: Svjetlost.
- Milanović Ante. 2007. *Prehrana Sarajeva u opsadi 1992-1995*. Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu.
- Novalić Dario. 1992. “Umrijeti na Dobrinji”. u: *I oni brane Sarajevo*. /ur. Željko Špec i Zrinka Ilić/. Sarajevo: Informativni centar “Večernjih novina”, august 1992.
- Novalić Dario. 1992. “Komšija bliži od brata. Civilna zaštita na Dobrinji”. u: *I oni brane Sarajevo*. /ur. Željko Špec i Zrinka Ilić/. Sarajevo: Informativni centar “Večernjih novina”, august 1992.
- Omerčić Edin. 2008. “Reintegracija Sarajeva”. *Prilozi za proučavanje historije Sarajeva*, br. 6/2008. Sarajevo: Muzej Sarajeva.
- Omerović Enis. 2010. “Utvrđivanje odgovornosti Ujedinjenih nacija kroz prikaz pojedinih aspekata djelovanja u i prema Bosni i Hercegovinu u periodu 1992-1995.” *Korak* /ur. A. Džanić/.
- Omerović Enis. 2011. “Međunarodni vojni tribunal u Nirnbergu”. Sarajevo: *Glasnik Rijaseta IZ u BiH*, br.3-4, mart-april 2011.
- Prstojević Miroslav et. al. 1994. *Sarajevo, ranjeni grad*. Ljubljana: DAG Grafika. Ideja.
- Rujanac Zijad. 2003. *Opsjednuti grad Sarajevo*. Sarajevo: Bosanski kulturni centar.
- Silber Laura, Little Allan. 1996. *Smrt Jugoslavije*. Opatija: Otokar Keršovani.
- Simms Brendan. 2003. *Najsramniji trenutak: Britanija i uništavanje Bosne*. Sarajevo – Beograd: Buybook – Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
- Šehić Nusret. 2003. *Dnevni zapisi o životu u Sarajevu pod četničkom opsadom tokom 1992- i 1993. godine*. Sarajevo: Rabic.

- Šadinlija Mesud. 2010. *Za Sarajevo, za Bosnu svoju: Od 13. Novosarajevske do 111. Viteške brdske brigade*. Sarajevo: Udruženje "1. Slavna – 111. Viteška brigada".
- Šadinlija Mesud. 2008. *Prvi korpus ARBiH: Nastanak i razvoj 1992-1995*. Sarajevo: Ministarstvo za boračka pitanja Kantona Sarajevo.
- Vesnić Smail. 1996. "Ratni nastavni centar Dobrinja", *Naša škola, Časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, godina XLIII broj 1, Sarajevo: Savez društva prosvjetnih radnika BiH.

Summary

CRIMES AGAINST CIVILIANS IN THE SARAJEVO SUBURB DOBRINJA

According to one of the "six strategic aims of the Serb people" which referred to the division of Sarajevo into a Serb and a Muslim part, the whole of the Sarajevo suburb Dobrinja was supposed to belong to the "Serb part of Sarajevo". The actions of military units from the Federal Republic of Yugoslavia, and the newly formed Sarajevo-Romanija Corps, brought about to the conquest of one part of the suburb, and the orders of the Sarajevo-Romanija Corps command or the officials of the Serb Democratic Party to "(...) cleanse the broader area around the airport" or "trample over everything which is Muslim" were realized in the areas of the Airport Settlement, Dobrinja IV and parts of Dobrinja I. However, the defenders put up a heroic resistance and managed to defend the greater part of the settlement, as well as to de-block the road which led to the other parts of the city. The acknowledgment of Radovan Karadžić that they managed only to take two ends of Dobrinja, but that the main part of the settlement, despite the military supremacy, "could not be taken", is at the same time a recognition to the defenders of this settlement. Faced with a blockade, daily exposed to the systematic, unselective shelling, sniper fire, at the same time being denied food, water and other existential conditions for life, the population of Dobrinja was forced to organize themselves and what seems especially fascinating is the "birth" of numerous institutions which enabled that, particularly during the first stages of the siege, this Sarajevo suburb functions like a

small commune, independently from other parts of the city. The proximity of the airport had a somewhat different significance in the latter stages of the siege, compared to the period until July of 1992, when the settlement, after the de-blockade and digging of a system of trenches which connected it with other parts of the city, it grew into a transit station for all those who tried to exit the city. The shelling of civilians in queues for water, humanitarian aid, in improvised markets, football pitches, flats and all other areas in the settlement was a part of every day life in Dobrinja, but was also characteristic for all other parts of the city which were besieged by members of the Sarajevo-Romanija corps.

This research encompassed the crimes committed against civilians during the conquest of the Airport Settlement, Dobrinja IV and parts of Dobrinja I, as well as 12 locations of mass killings of civilians in the area of the settlement which was under siege. Members of the Sarajevo-Romanija corps and military formations from the Federal Republic of Yugoslavia killed in the Airport Settlement 5 members from each family of Božinović, Džemidžić, Ibrahimagić, Šljivo and Tetarić. On many of the mentioned locations with the same grenade, at the same time and same place, nine members of the families Kruhić, Halilović, Ahmethadžić, Mehonić, Talić, Tvrtković, Spahić, Lončar and Ahmetagić were killed. Even though the number of killed people in the settlement is much bigger, according to previous research 508 victims were recorded, for this paper 113 victims in mass killings were considered.

For crimes committed in the parts of the city which were besieged by the Sarajevo-Romanija corps generals of the Sarajevo-Romanija corps/Yugoslav Army were validly sentenced; Stanislav Galić (September 1992 – August 1994) and Dragomir Milošević (August 1994 – December 1995). However, for the period from April to September 1992, for crimes in the besieged parts of the city, no one was processed in front of the national or international courts authorized for dealing with crimes against humanity and international law committed on the territory of Bosnia and Herzegovina during the time of the international armed conflict. The ICTY's very extensive indictments of Karadžić and Mladić for the whole of Bosnia and Herzegovina are the only ones which only partially and weakly mention the crimes of shelling and sniper fire which were committed in the parts of Sarajevo held under siege until September 1992. For crimes committed in the prisoner tower Kula, where, amongst others, the civilians from Dobrinja were held, the Court of Bosnia and Herzegovina, insisting on very high standards of proving "effective control" over the subjects, acquitted Mandić, Lalović and Škiljević. The fact that many individuals who committed crimes mentioned in this paper were not legally processed, does not provide the families of victims event the

smallest satisfaction, and the fact that the planners, commanders, ex-ecutors and their accomplices received amnesty from their crimes sends a message to future generations that crime remained unpunished.

Key words: Sarajevo, Dobrinja, Siege, *Dobrinja Hospital*, *Dobrinja Gymnasium*, grenade, massacre during the football match, queues for water, queues for humanitarian aid

PREDAVANJA

sa Tribine Instituta za istoriju u Sarajevu

LECTURES

at the Tribune of Institute for history in Sarajevo